

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
UNIVERSITY OF WEST ATTICA

Σχολή Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού
Τμήμα Γραφιστικής και Οπτικής Επικοινωνίας

Πτυχιακή Εργασία

**«Το βιβλίο ως αντικείμενο-
Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης»**

Ζωή Κάργα

A.M.: 16079

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:
Ευανθία Χαλυβοπούλου

Αθήνα, Οκτώβρης 2023

UNIVERSITY OF
WEST ATTICA
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

School of Applied Arts and Culture
Department of Graphic Design and Visual Communication

Diploma Thesis

**«The book as an object-
The bookbinder as a craftsman»**

Zoi Karta
16079

Evanthia Chalyvopoulou

Athens, October 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
UNIVERSITY OF WEST ATTICA

Εξεταστική Επιτροπή:

Νίκη Καποκάκη:

Άννα Μπενάκη:

Ευανθία Χαλβοπούλου:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
UNIVERSITY OF WEST ATTICA

**ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ/
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Ζωή Κάρτα, με αριθμό μητρώου 16079 φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού του Τμήματος Γραφιστικής και Οπτικής Επικοινωνίας, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής/διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα
Ζωή Κάρτα

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Το βιβλίο ως αντικείμενο
Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
Τμήμα Γραφιστικής και Οπτικής Επικοινωνίας

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Βιβλιοδεσία, Το βιβλίο ως αντικείμενο -
Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης

Ευχαριστίες

Η εργασία δεν θα είχε την παρούσα μορφή χωρίς την βοήθεια της επιβλέπουσας καθηγήτριας Ευανθίας Χαλυβοπούλου. Ευχαριστώ ιδιαίτερω τη Θάλεια Μιχελάκη και τον Γιώργο Μπαλογιάννη! Θερμές ευχαριστίες στους φίλους και την οικογένειά μου, τον Τάκη, τον Μπάμπη, την Ντίνα, την Μαριάνθη, την Αλίκη, την Μάρω, τον Αλέξανδρο και όσους μου διαφεύγουν αυτή τη στιγμή για την υποστήριξη!

ΖΩΗ ΚΑΡΤΑ

A.M.: 16079

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Ευανθία Χαλυβοπούλου

Αθήνα 10 2023

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Μέρος I Το βιβλίο ως αντικείμενο	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1°	
1.1 Αναδρομή -οι πρώιμες μορφές του βιβλίου	14
1.2 Η τεχνική του καλύμματος	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2°	
2.1 Το βιβλίο ως φρούτο	30
2.2 Το βιβλίο ως σώμα	33
2.3 Το βιβλίο ως δομή	38
2.4 Το βιβλίο ως οργανισμός	42
Μέρος II Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3°	
3.1 Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης	50
3.2 Ένα επάγγελμα low tech	53
3.3 Η φύση του επαγγέλματος προβάλλεται στον τεχνίτη	56
3.4 Η σχέση του βιβλιοδέτη με το βιβλίο	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4°	
4.1 Κατασκευή Εικαστικού Βιβλίου	63
4.2 Κατασκευή Θεωρητικού Βιβλίου	65
Συμπέρασμα	69
Βιβλιογραφία	73
Τα πρόσωπα που αναφέρθηκαν	76

Εισαγωγή

Ερχόμαστε σε καθημερινή επαφή με το βιβλίο: το συλλέγουμε, το ξεφυλλίζουμε, το μεταφέρουμε και αυτό μας κρατάει συντροφιά. Ένα βιβλίο δεν φιλοξενεί μόνο κείμενο και εικόνες, αλλά και το ιστορικό δημιουργίας του: έχουν συνεργαστεί σε αυτό συγγραφείς, μεταφραστές, επιμελητές, εκδότες, έχει περάσει από χέρια εικονογράφων, γραφιστών, τυπογράφων, βιβλιοδετών, με τη βιβλιοδεσία να έρχεται ως το τελευταίο στάδιο, που προσφέρει στο βιβλίο υπόσταση τριών διαστάσεων.

Παρόλο που σήμερα έχουμε συνηθίσει μια απλοποιημένη εκδοχή του, για αιώνες η μορφοποίηση του βιβλίου απαιτούσε διαδικασία χειροποίητη με πρακτικά και αισθητικά χαρακτηριστικά που δεν συναντάμε στη σύγχρονη βιομηχανική βιβλιοδεσία. Κυριότερη αναδεικνύεται η παράμετρος του βιβλιοδέτη, ο οποίος με την επαφή αναπτύσσει μια ιδιαίτερη σχέση με το βιβλίο. Καθώς η σχέση είναι άυλη, δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή παρά μόνο από τον ίδιο τον βιβλιοδέτη ή κάποιον παρατηρητή.

Στη θέση του παρατηρητή βρέθηκα στα πλαίσια της πρακτικής μου άσκησης στο εργαστήριο βιβλιοδεσίας του Γιώργου Μπαλογιάννη και έρχομαι να μοιραστώ την πρώτη μου επαφή με τη βιβλιοδεσία ως άνθρωπος που δεν ήξερε τη διαδικασία, γοητεύτηκε από αυτή και τελικά βούτηξε από τη θεωρία στην πράξη. Πόση πληροφορία δεν είναι εμφανής στον αναγνώστη για το χειροποίητο βιβλίο; Δίπλα στον Γιώργο Μπαλογιάννη είχα την ευκαιρία να παρατηρώ και να μαθαίνω συνεχώς από έναν άνθρωπο που αγαπάει βαθιά το βιβλίο, που αφιερώνεται ολοκληρωτικά σε αυτό, ψυχή τε και σώματι, με πλήρη επίγνωση των κινήσεών του, που εργάζεται συγκεντρωμένος, ερωτευμένος με την εργασία του. Αυτήν την περίοδο αναδύθηκαν στο μυαλό μου κάποιες νέες σκέψεις και ιδέες σχετικά με το βιβλίο και προστέθηκαν άλλες για την σχέση του με τον βιβλιοδέτη και την συμμετοχή του σώματος στη διαδικασία. Αναζητώντας πληροφορίες για τη σωματικότητα σε αυτήν την τέχνη, ανακάλυψα πως δεν υπάρχει σχετική βιβλιογραφία παρόλο που η αυτονόητη συμμετοχή του σώματος/των χεριών στη διαδικασία είναι καθοριστική.

Έτσι εμπνεύστηκα το θέμα της πτυχιακής μου εργασίας. Η ανάδειξη του βιβλίου ως αντικειμένου αλλά και ενός παλαιού επαγγέλματος με αντικειμενικές δυσκολίες στην Ελλάδα και το εξωτερικό, η ενημέρωση σχετικά με την τέχνη της βιβλιοδεσίας και η εξωστρέφεια του τεχνίτη είναι θέματα που με αφορούν και επιλέγω να αναδείξω μέσω της διπλωματικής μου, με την ελπίδα ότι ο αναγνώστης θα συναισθανθεί και θα αντιμετωπίσει το βιβλίο με ακόμη περισσότερη αγάπη και σεβασμό.

Μέσα από τα μάτια μου ως γραφίστρια και μαθητευόμενη βιβλιοδέτρια άρχισα να καταγράφω τις σκέψεις και τις παρατηρήσεις μου. Αποφάσισα να ασχοληθώ με τις πρώιμες μορφές και σχήματα του βιβλίου και το ιστορικό υπόβαθρο μιας από τις τεχνικές βιβλιοδεσίας, εκείνης της τεχνικής του καλύμματος που διδάχθηκα στο εργαστήριο. Επίσης επιδιώκω να μοιραστώ τον τρόπο που βλέπω το αντικείμενο-βιβλίο μέσα από μεταφορές καθώς επίσης και παρατηρήσεις μου σχετικά με τον χαρακτήρα του βιβλιοδέτη και την ιδιότητά του ως τεχνίτη.

Ενώ η διακόσμηση είναι βασικό και ιδιαίτερος δημιουργικό στάδιο της βιβλιοδεσίας, επέλεξα να επικεντρωθώ στην ομορφιά που υπάρχει στο δομικό και τεχνικό μέρος της και το πώς συμμετέχει το σώμα σε αυτό. Η επιθυμία μου να προσεγγίσω βιωματικά και ολιστικά την εργασία, είχε σαν αποτέλεσμα να δέσω η ίδια την έντυπη μορφή των παρόντων βιβλίων: το Θεωρητικό Βιβλίο περιέχει την έρευνά μου και το Εικαστικό Βιβλίο θα αναδείξει την πτυχή της σωματικότητας και θα οπτικοποιήσει την σχέση του τεχνίτη με το βιβλίο. Ενώ τα βιβλία είναι ξεχωριστά αλληλοσυμπληρώνονται.

ΜΕΡΟΣ Ι
Το βιβλίο ως αντικείμενο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Το βιβλίο σήμερα έχει μια καθιερωμένη μορφή, αναγνωρίσιμη από όλους. Το χαρτί, τα έγγραφα και κατ' επέκταση το βιβλίο έχουν συνδεθεί με το ορθογώνιο σχήμα. Άλλωστε σημειολογικά πλέον τα περιγράμματα δυο ορθογωνίων το ένα δίπλα στο άλλο, παραπέμπουν σε βιβλίο.

Όμως το βιβλίο δεν είχε από πάντα αυτό το σχήμα. Μέσα στους αιώνες η άυλη καταγραφή βρίσκει θέση σε υλικές επιφάνειες που ύστερα από επεξεργασία δημιουργούν νέα υποστρώματα γραφής. Τα χειρόγραφα αλλάζουν τεχνικά στον τρόπο που γράφονται, που διαβάζονται, που προφυλάσσονται. Ακόμα και όταν επικρατεί το βιβλίο με τη μορφή που το ξέρουμε σήμερα (κώδικας), οι τεχνικές προφύλαξης του περιεχομένου εξελίσσονται μέσω της βιβλιοδεσίας: εισάγονται συνεχώς καινοτομίες σε τεχνικές, διακόσμηση και υλικά.

1.1. Αναδρομή – πρώιμες μορφές του βιβλίου

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθώ στις πρώιμες μορφές του βιβλίου και θα επικεντρωθώ σε μια από τις τεχνικές βιβλιοδεσίας, που ονομάζεται "τεχνική του καλύμματος».

Οι προφορικές κοινωνίες, όπου οι άνθρωποι μετέδιδαν τη γνώση άμεσα, με τον λόγο, προϋπήρχαν της γραφής για χιλιάδες χρόνια. Για να αντέξουν οι πληροφορίες στο χρόνο, στηρίχθηκαν στο μόνο εργαλείο καταγραφής που είχαν, την ανθρώπινη μνήμη, παρά την ευθραυστότητά της.¹ Κάποιες κοινωνίες παραμένουν προφορικές ακόμα και σήμερα ενώ άλλες αναζήτησαν διαφορετικούς τρόπους καταγραφής της μνήμης.

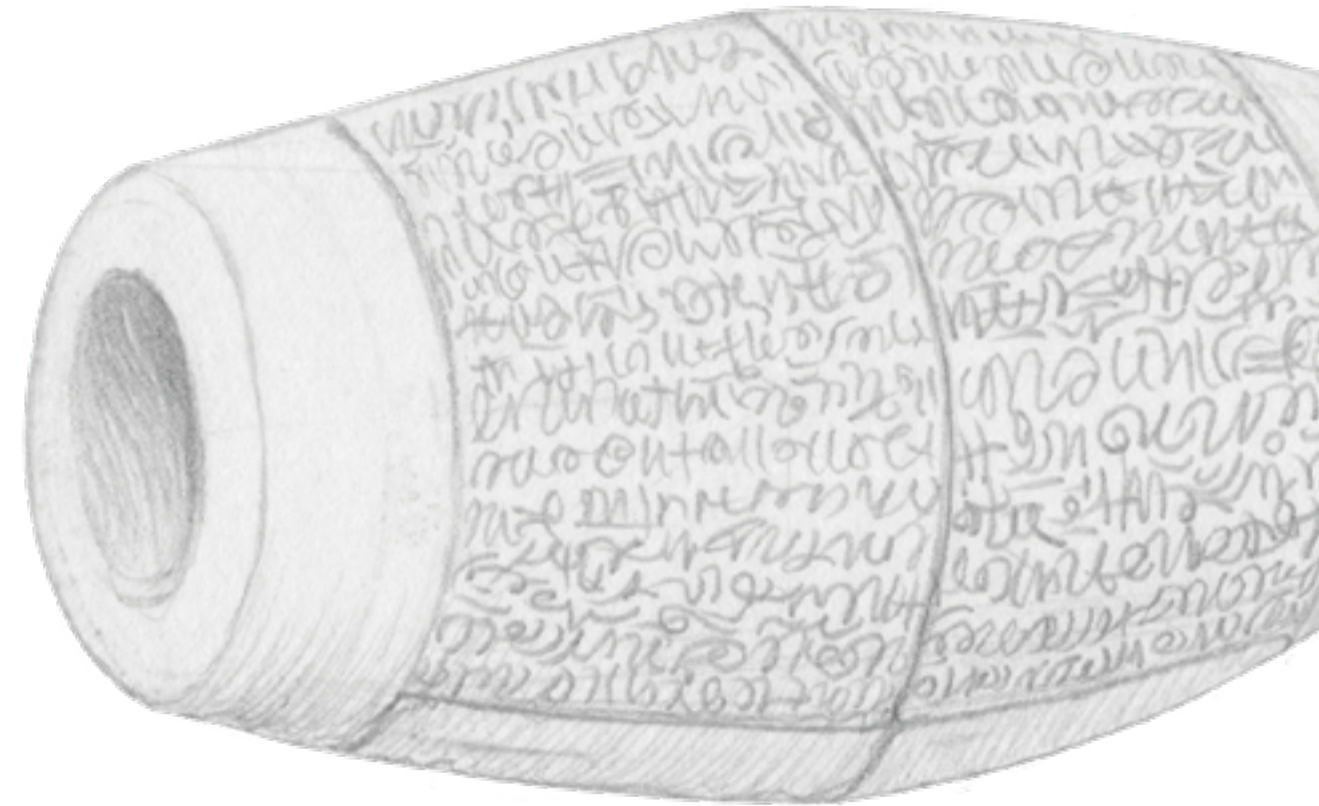
Όπως σημειώνει ο Vilem Flusser: "Όποιος γράφει χαράσσοντας δε μπορεί παρά να θέλει να μη διαβρωθεί γρήγορα το αντικείμενο που αυτός χαράσσει . . .".²

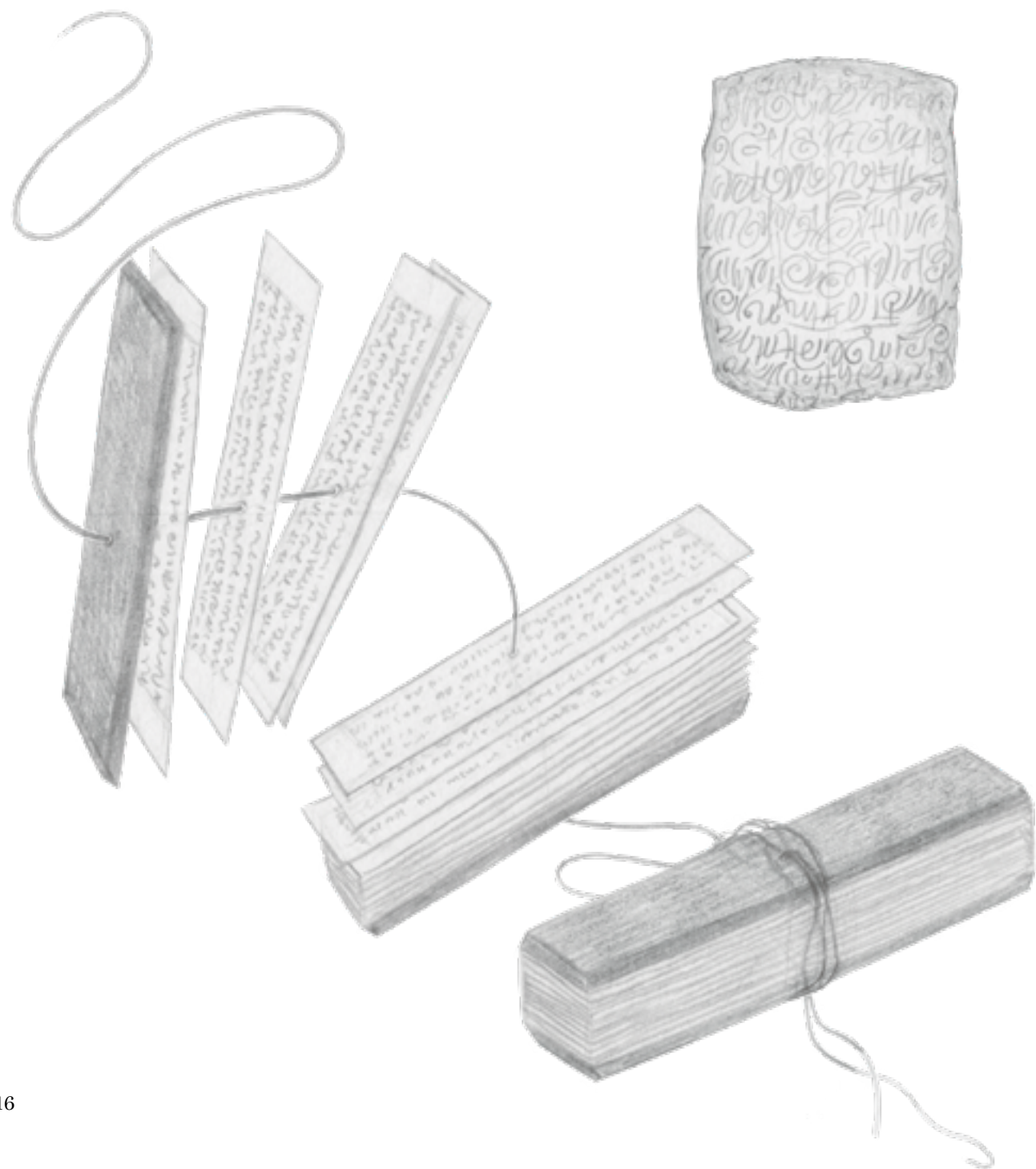
Ο προϊστορικός άνθρωπος χάρασε πάνω σε πέτρα ή ξύλο. Ανέπτυξε παραστατικά συστήματα γραφής απεικονίζοντας φόρμες αντικειμένων που συναντούσε στην καθημερινότητά του. Με την εξέλιξη του πολιτισμού ήταν απαραίτητο να βρεθεί ένας τρόπος γραφής, ο οποίος θα μπορούσε να προσαρμοστεί στην έκφραση πιο εκλεπτυσμένων νοηματικών διαβαθμίσεων.³

Η ιστορική αναδρομή που ακολουθεί αφορά στα πρώιμα βιβλία, με έμφαση στη μορφή τους. Κάθε φάση προσδίδει στην εξέλιξη της μορφής του βιβλίου.

ΚΥΛΙΝΔΡΟΙ

Ως πρώτα βιβλία, για την βιβλιοδέτρια Edith Diehl θεωρούνται οι πέτρινοι κύλινδροι (foundation cylinders) όπως και άλλες καταγραφές πάνω σε πέτρα. Αργότερα οι κύλινδροι φτιάχνονταν και από πηλό. Στις κορυφές τους, ήταν επίπεδοι ενώ μια τρύπα διαπερνούσε εσωτερικά και κατά μήκος το κέντρο τους. Στην επιφάνεια τους ήταν χαραγμένες αναφορές ιστορικών γεγονότων. Αυτή η μορφή αναπτύχθηκε από τους Ασσύριους και τους Βαβυλώνιους.³

ΠΛΑΚΕΣ

Για την φιλόλογο και ιστορικό Irene Vallejo, οι πλίνθινες πινακίδες (clay tablets), που εφευρέθηκαν 5.000 χρόνια πριν, είναι οι πρόγονοι των σημερινών βιβλίων. Προσθέτει πως στην Μεσοποταμία, στις όχθες των ποταμών, υπήρχε άφθονος πηλός ενώ ήταν δύσκολο να βρεθούν υλικά όπως πέτρα, ξύλο, δέρμα ή καλάμιες και πως οι Σουμερίοι ξεκίνησαν να γράφουν πάνω στο έδαφος, στο χώμα που πατούσαν. Με τον τρόπο που ανταποκρινόταν το νωπό υλικό κατά τη χάραξη, αναπτύχθηκε ένα είδος γραφής¹ Στη συνέχεια σε επιφάνειες από φρέσκο πηλό, ορθογώνιες σε σχήμα, έγραφαν με την γραφίδα (stylus), ένα μυτερό αντικείμενο, και αν χρειαζόταν έσβηναν τα γράμματα με νερό. Όταν οι πινακίδες ήταν έτοιμες τις άφηναν να ξεραθούν στον ήλιο ή τις έψηναν στη φωτιά για να διατηρηθούν στο χρόνο.³

Ο Flusser γράφει:

"Η εφεύρεση της καύσης της πλίνθου, με σκοπό τη σκλήρυνση της μνήμης, αποτελεί μια υψηλή επίδοση του «πνεύματος» και ολόκληρη η ιστορία της Δύσης μπορεί να θεωρηθεί ως μια σειρά από παραλλαγές αυτού του θέματος . . ."²

ΡΟΤΗ

Στην Ινδία είχαν αναπτύξει ένα άλλο υπόστρωμα για να γράφουν τις σούτρες (sutra) (τα θρησκευτικά τους κείμενα). Χρησιμοποιούσαν φύλλα φοίνικα ή λωρίδες από τον φλοιό του. Συνέλεγαν τα φύλλα, τα χώριζαν στη μέση, τα έκοβαν σε ορθογώνιο σχήμα και τα αποξήρηναν.⁴ Με τη χρήση μιας μεταλλικής γραφίδας, χάρασαν επάνω στο αποξηραμένο φύλλο τα γράμματα. Για να κάνουν αντίθεση και να είναι ευανάγνωστα επάλειψαν τα φύλλα με αιθάλη ή ένα μείγμα κουρκουμά με αρωματικά έλαια, τα οποία επέλεγαν για τις εντομοαπωθητικές τους ιδιότητες.⁵ Ο Σπύρος Ζερβός αναφέρει πως η βιβλιοδεσία ως σύλληψη εμφανίζεται εκείνη την περίοδο: στον τρόπο που έδεναν τα ολοκληρωμένα φύλλα μεταξύ τους. Πρώτα τα αριθμούσαν και ύστερα τα τοποθετούσαν ανάμεσα σε δύο ξύλινες σανίδες⁴, οι οποίες είχαν προστατευτικό χαρακτήρα. Οι σελίδες δένονταν με νήμα που τις διαπερνούσε μέσα από τρύπες που βρίσκονταν τη μέση κάθε σελίδας του εγγράφου.⁶

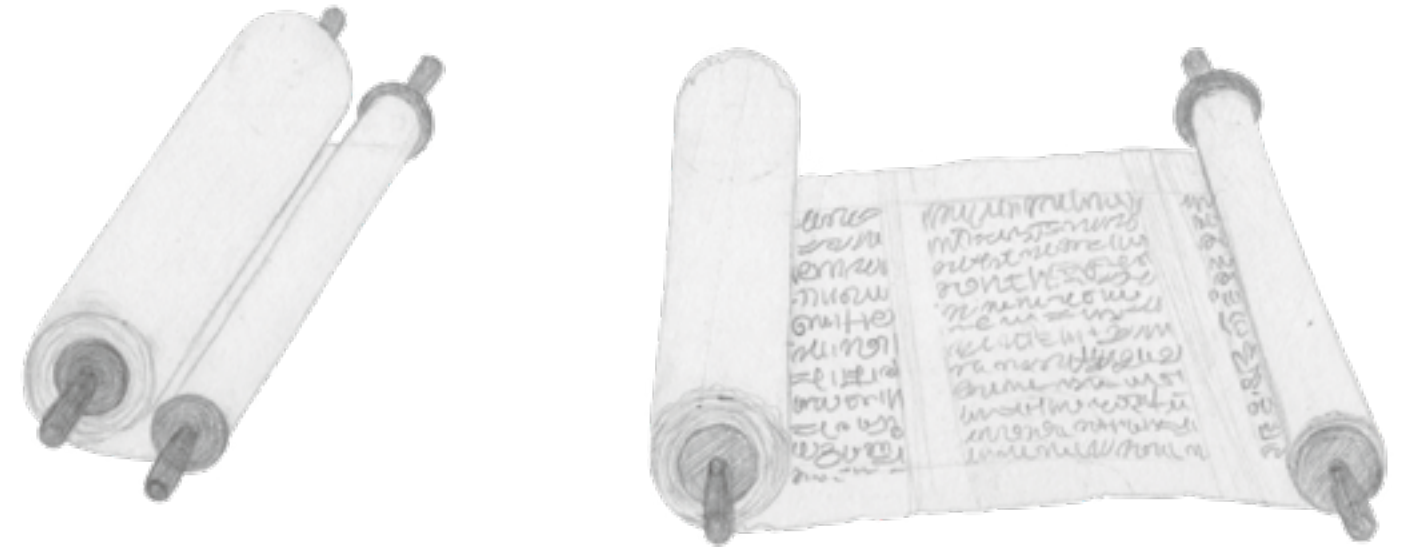
Ο Colin Chinnery αναφέρεται στην παραπάνω τεχνική ως Ινδικό rothi (Indian rothi). Στην έρευνά του εξηγεί πως με την εξάπλωση του Βουδισμού, η ξένη μορφή του βιβλίου (rothi) μεταδόθηκε από την Ινδία (indian rothi) στην Κίνα (chinese rothi). Τα πρώιμα κινέζικα βιβλία διαφέρουν στο υπόστρωμα καθώς αξιοποιούνταν τα υλικά που ήταν διαθέσιμα σε αφθονία, όπως το ξύλο και το μπαμπού.⁶

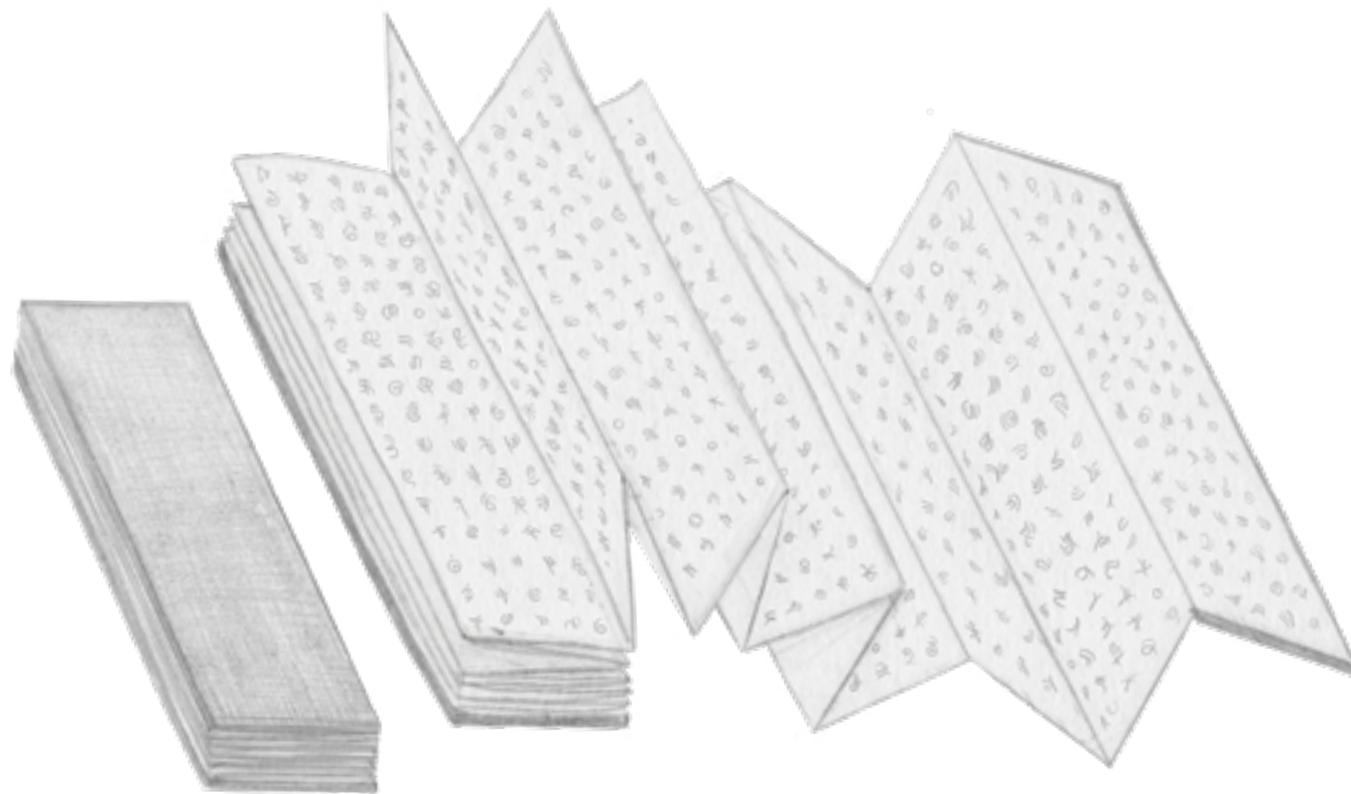
ΡΟΛΛΑ

Στη Δύση χρησιμοποιούσαν επίσης οργανικά υλικά: τον πάπυρο και την περγαμνή.

Στις όχθες του Νείλου αναπτύσσεται ένα φυτό, η κύπερος ή κύπερη. Από αυτό το φυτό προέρχεται ο πάπυρος. Την 3η χιλιετία π.Χ. οι Αιγύπτιοι ανακάλυψαν πως με τον πάπυρο, πέρα από σχοινιά, χαλιά, σανδάλια και καλάθια, μπορούσαν να κατασκευάσουν και επιφάνειες για να γράφουν. Προετοιμάζαν πολλά φύλλα και ύστερα τα κολλούσαν μεταξύ τους στις άκρες για να δημιουργηθεί μια ενιαία μακριά επιφάνεια.¹ Όταν ολοκληρωνόταν η γραφή του κειμένου, το τύλιγαν σφικτά σε ένα ρολό (scroll) και το τοποθετούσαν για αποθήκευση σε ένα κυλινδρικό κουτί (scrinium).³ Συνήθως ο πάπυρος τυλιγόταν γύρω από έναν ή δύο πυρήνες. Το ρολό με έναν πυρήνα, τυλιγόταν από τη μια μόνο πλευρά. Για να διαβαστεί το τέλος χρειαζόταν να ξετυλιχθεί ολόκληρο. Κάποιους αιώνες αργότερα, για να αποφευχθεί αυτό, ανέπτυξαν το ρολό με δύο πυρήνες τοποθετημένους στις άκρες, που τυλιγόταν και από τις δύο πλευρές.⁴ Για να γράφουν πάνω σε αυτό το εύθραυστο υλικό ανέπτυξαν ένα νέο εργαλείο, λιγότερο επεμβατικό από τη σκληρή μύτη της γραφίδας, ένα πινέλο. Για να σβήσουν χρησιμοποιούσαν ένα σφουγγάρι. Όπως αναφέρει η Diehl η μορφή του βιβλίου ως ρολό ήταν αναπόφευκτη, είχε διαδοθεί σε όλον τον τότε κόσμο και ήταν το κύριο υλικό γραφής.³

Ο βασιλιάς της Περγάμου Ευμένης Β΄ επιθυμούσε να φτιάξει μια σπουδαία βιβλιοθήκη σαν αυτή της Αλεξάνδρειας. Όταν μαθεύτηκε αυτό στην Αίγυπτο, ο ηγεμόνας Πτολεμαίος Ε΄ αποφάσισε να διακόψει την προμήθεια παπύρου προς την πόλη της Περγάμου. Επειδή ο πάπυρος ως γραφική ύλη κατασκευαζόταν αποκλειστικά στην Αίγυπτο, ο Ευμένης αναγκάστηκε να

αναζητήσει μια διαφορετικής προέλευσης επιφάνεια γραφής για να συνεχίσει το έργο του. Στην περιοχή προϋπήρχε μια τεχνική ανατολικής προέλευσης, όπου έγραφαν πάνω σε δέρμα.¹ Η τεχνική τελειοποιήθηκε και το νέο υλικό- πιο ανθεκτικό και εύκαμπτο σε σχέση με τον πάπυρο- ονομάστηκε περγαμνή από το όνομα της πόλης. Η κατεργασία του δέρματος των ζώων, ως διαδικασία ήταν χρονοβόρα και απαιτητική αλλά τα φύλλα περγαμνής ήταν λεία, λεπτά, και μπορούσαν να γραφούν και από τις δύο πλευρές.

ΤΥΠΟΥ ΑΚΟΡΝΤΕΟΝ

Στην Ασία ανέπτυξαν την βιβλιοδεσία τύπου ακορντεόν (oriental orihon/ concertina), όπου μια ομοιόμορφη συνεχόμενη επιφάνεια διπλωνόταν εναλλάξ, επιτρέποντας στο βιβλίο να ανοίξει με ευκολία.³ Η βιβλιοδεσία αυτού του τύπου ονομάστηκε στα κινέζικα jingzhe Zhuang, που σημαίνει διπλωμένη βιβλιοδεσία σούτρας (folded sutra binding) καθώς στο επίκεντρο της βιβλιοδεσίας τύπου ακορντεόν είναι ο Βουδισμός, όπως και στην περίπτωση του κινέζικου ροθί.⁶ Το διπλωμένο φύλλο συγκρατούσαν στις άκρες δυο επίπεδες πινακίδες από ξύλο. Τα κείμενα γράφονταν στην εσωτερική πλευρά της διπλωμένης επιφάνειας.³ Κάθε σελίδα αυτού του νέου βιβλίου ήταν μακρόστενη, το κείμενο γραφόταν κάθετα ώστε κάθε στήλη να χωράει πολλούς χαρακτήρες, αλλά με κάθε φύλλο να μπορεί να έχει λίγες μόνο στήλες.⁶

ΚΩΔΙΚΑΣ

Στην αρχαιότητα κερωμένες ξύλινες πινακίδες αξιοποιούνταν ως επιφάνειες γραφής, που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν πολλές φορές. Η επίστρωση με κερί επέτρεπε την εγχάραξη με το ένα άκρο της γραφίδας (stylus), και το σβήσιμο με το πίσω μέρος της, που είχε επίπεδη επιφάνεια σαν σπάτουλα. Οι πινακίδες συνδέονταν στη ράχη με κρίκους.³

Η Diehl αναφέρει πως συνδυαστικά "η βιβλιοδεσία τύπου ακορντεόν και τα ρωμαϊκά δίπτυχα [κερωμένες πινακίδες] συνέβαλαν στην προσέγγιση της μεταγενέστερης επίπεδης μορφής του βιβλίου, τον κώδικα."³

Σύμφωνα με την Vallejo "ο αναγνώστης που ήθελε να συμβουλευτεί

τις πινακίδες με συγκεκριμένη σειρά τις φύλαγε σε κουτιά ή τσάντες ή τις τρυπούσε στη γωνία και τις έπιανε με κρίκους ή λουριά. «Κώδικες» ονόμαζαν στα λατινικά τα πακέτα με τις δεμένες πινακίδες.¹

Οι Ανδρέας & Φρόσω Γανιάρη σημειώνουν πως "η βιβλιοδεσία γεννήθηκε όταν το χειρόγραφο εγκατέλειψε τη μορφή του σαν κύλινδρος για να αποκτήσει την όψη που διατηρεί ακόμα και σήμερα. Αυτή η καινοτομία και, ύστερα, η γενίκευσή της, τοποθετείται ανάμεσα στον δεύτερο και πέμπτο αιώνα μ.Χ. και παίρνει το όνομα Codex.[κώδικας]."⁷

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως η περγαμνή ήταν πιο εύκαμπτη και μπορούσε να διπλωθεί ενώ ο πάπυρος έσπαζε. Σύμφωνα με τον Σπύρο Ζερβό οι Κόπτες χριστιανοί της Αιγύπτου είναι εκείνοι που εξελίσσουν την ιδέα: διπλώνουν τα φύλλα περγαμνής στη μέση ύστερα τα ράβουν δια μέσου της πτυχής τους για να μπορούν να γράφουν και από τις δύο πλευρές των φύλλων.⁴

Μορφολογικά ο κώδικας είναι επίπεδο αντικείμενο, ορθογώνιου σχήματος. Η ραφή των φύλλων του βιβλίου επεκτείνεται σε ξύλινες πινακίδες στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου. Οι εξωτερικές επιφάνειες επενδύονται με δέρμα. Είναι η πιο συμπαγής και ανθεκτική μορφή του βιβλίου και για αυτό τελικά επικράτησε.

Βιβλίο και άνθρωπος συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν για χιλιετίες.

Η μορφή με την οποία τα έγγραφα εμφανίζονται μέσα στην ιστορία ποικίλλει από εποχή σε εποχή με την ανάπτυξη του πολιτισμού.³ Από άυλη καταγραφή μνήμης εξελίσσεται σε υλική, εγχάρακτη πάνω σε διάφορα υποστρώματα. Επηρεάζεται από την τοποθεσία, τα διαθέσιμα υλικά της περιοχής, το περιβάλλον, τις συνθήκες. Το βιβλίο αλλάζει μορφές, εξελίσσεται ως αντικείμενο.

Η βιβλιοδέτρια Edith Diehl αναφέρει: "Το τυπωμένο βιβλίο θεωρείται δεδομένο τον 20ο αιώνα. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε από που προήλθε."³

1.2. Η τεχνική του καλύμματος

Η μορφή του βιβλίου ως κώδικας ήταν καθοριστική για την ιστορία της βιβλιοδεσίας. Ακολούθησε μια μακρά ιστορία που συμπεριλάμβανε διορθώσεις, τελειοποιήσεις τεχνικών, πειρατισμούς στα υλικά και στη διακόσμηση. Πολλά είδη βιβλιοδεσίας ξεπήδησαν ανά τους αιώνες βασισμένα στον κώδικα με την κάθε τεχνική να ξεχωρίζει για τις ιδιαιτερότητες ή την καινοτομία της. Κάποια παραδείγματα είναι η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Enamelled Binding, Romanesque Binding, English Bookbinding, French Bookbinding.³

Η εφεύρεση του χαρτιού στην Κίνα, και η μετάδοση της γνώσης από τους Άραβες στη Δύση, φέρνει ένα νέο υπόστρωμα γραφής³, ελαφρύ, εύκαμπτο, ανθεκτικό. Κατασκευάζονται τα πρώτα βιβλία από χαρτί. Καθιερώνεται ως βασικό υλικό γραφής. Αργότερα με την εφεύρεση της τυπογραφίας, δίνονται ακόμα περισσότερες δυνατότητες και προοπτικές. Από τότε βιβλιοδεσία και τυπογραφία χαράζουν παράλληλη πορεία. Με τη βιομηχανική επανάσταση, οι μηχανές γίνονται μέρος της παραγωγικής διαδικασίας. Καθώς η ζήτηση σε βιβλία αυξάνεται, η διαδικασία της βιβλιοδεσίας σταδιακά αυτοματοποιείται.

Η βιβλιοδέτρια Φρόσω Γανιάρη ονομάζει το δεύτερο μέρος του βιβλίου της «Η τεχνική της βιβλιοδεσίας τέχνης», «Τεχνική του καλύμματος» και εξηγεί τη διαδικασία. Μεταξύ των Ελλήνων βιβλιοδετών αυτή η τεχνική βιβλιοδεσίας είναι γνωστή ως "κάλυμμα". Στα αγγλικά ονομάζεται case binding, και τα καλύμματα cases (θήκες).

Ο Ralph Lyman αναφέρει πως: " . . . είναι η διαδικασία κατά την οποία άκαμπτα ή εύκαμπτα χαρτόνια, επενδύονται με ύφασμα ή άλλο επενδυτικό υλικό, για να δημιουργήσουν ένα σκληρόδετο βιβλίο. Τα καλύμματα ή θήκες (cases) παράγονται ξεχωριστά από την παραγωγή των σωμάτων των βιβλίων. Τα οποία [κάλυμμα και σώμα] ενώνονται μέσω των σπάγκων ραψίματος ή με μεθόδους δεσίματος που περιλαμβάνουν κόλλα."⁸

Αναζητώντας το ιστορικό πλαίσιο της τεχνικής του καλύμματος, προέκυψαν ερωτήματα: Από πού προέρχεται; Είναι τεχνική μόνο του 20ου αιώνα;

Επικοινωνώντας με τον Γεώργιο Μπουδαλή, υπεύθυνο συντήρησης Βιβλίου και Χαρτιού στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού στην Θεσσαλονίκη, έγινε αναφορά των κοινών που έχει η τεχνική με την Ισλαμική βιβλιοδεσία και με παρέπεμψε να διαβάσω το βιβλίο

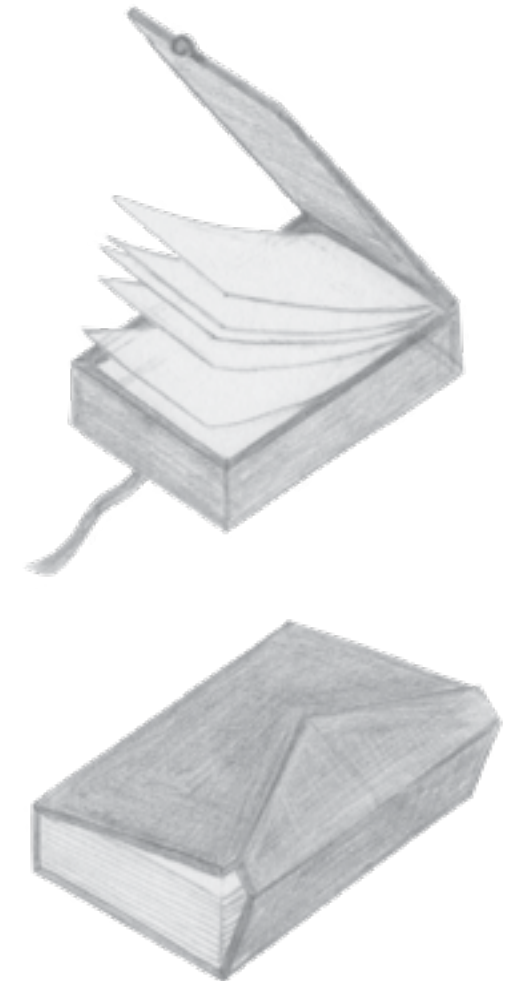
«The archaeology of Medieval bookbinding» του J. A. Szirmai, για να μάθω περισσότερα.

Το 5ο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου είναι αφιερωμένο στους Ισλαμικούς Κώδικες. Όταν ο κώδικας πέρασε στα χέρια των Αράβων τεχνιτών υπέστη αλλαγές: η δομή του απλοποιήθηκε σταδιακά, αλλά οι διακοσμήσεις ξεπέρασαν ακόμα και αυτές που οι τελευταίοι Κόπτες βιβλιοδέτες είχαν ήδη αναγάγει σε πολύ υψηλό επίπεδο.⁹ Ύστερα από έρευνες σε τζαμιά της Υεμένης (Great Mosque of Sanaa) και της Τυνησίας (Great Mosque of Kaïrouan), θραυσμάτων του Κορανίου αλλά κυρίως άδعتων καλυμμάτων και χειρόγραφων, έρχονται στο φως στοιχεία για τις τεχνικές της βιβλιοδεσίας των ισλαμικών βιβλίων. Συμπληρωματικά στοιχεία προέρχονται από βιβλιοδεσίες της Δαμασκού.⁹

Γίνεται αναφορά για δύο είδη βιβλιοδεσίας: η παλαιότερη είναι φτιαγμένη με ξύλινες πινακίδες και θυμίζει κατασκευαστικά κουτί (box binding with wooden boards) ενώ η δεύτερη είναι φτιαγμένη από χαρτόνια με το κάλυμμα να εκτείνεται και να γυρίζει με ένα αρθρωτό πτερύγιο (pasteboard binding with pentagonal envelope flap). Μέσα στο κείμενο σε κάποια σημεία ο Szirmai αναφέρεται σε αυτά τα καλύμματα ως θήκες «cases». Αναφέρει επίσης πως η τεχνική με τα χάρτινα καλύμματα είναι κατασκευαστικά όπως η σύγχρονη τεχνική του καλύμματος «casebinding».⁹

Οι μισές από τις ξύλινες πινακίδες του παλαιότερου είδους βιβλιοδεσίας είχαν δυο τρύπες για την τοποθέτηση του ραμμένου σώματος. Αντιθέτως το ένα τρίτο από τις ξύλινες πινακίδες που βρέθηκαν δεν είχε κανένα ίχνος από τρύπες. Αυτό φαίνεται να υποδεικνύει πως το μόνο υλικό που χρησιμοποιούσαν για να συνδέσουν το κάλυμμα με το ραμμένο σώμα του βιβλίου ήταν κόλλα, όπως και στη σύγχρονη τεχνική του καλύμματος.⁹

Το χαρτόνι πρώτη φορά εμφανίζεται στις βιβλιοδεσίες του Καϊρουάν τον 10ο αιώνα, στην Τυνησία. Σταδιακά χρησιμοποιούνταν όλο και συχνότερα για τις Ισλαμικές βιβλιοδεσίες, ενώ από τον 12ο αιώνα και μετά κατ' αποκλειστικότητα.⁹ Σύμφωνα με τον Γεώργιο Μπουδαλή, οι πινακίδες κατασκευάζονταν "από φύλλα χαρτιού κολλημένα μεταξύ τους - μια μορφή, θα λέγαμε, χειροποίητου χαρτονιού."¹⁰ Το πιθανότερο είναι πως πρώτα ολοκληρωνόταν η διακόσμηση

του εξωφύλλου, και ύστερα ακολουθούσε το πέρασμα, δηλαδή η τοποθέτηση του σώματος στο κάλυμμα. Μια ερμηνεία είναι πως διευκόλυνε η διακόσμηση του καλύμματος να γίνεται χωριστά, σε επίπεδη επιφάνεια, λόγω των γεωμετρικών λεπτομερειών εξαιρετικής πολυπλοκότητας.⁹

Εμφανίζονται κοινά στοιχεία στις τεχνικές χωρίς να επιβεβαιώνεται το πώς μεταδόθηκαν οι πληροφορίες, το πότε, το που και από ποιον: Ενώ φαίνεται ότι η τεχνική του καλύμματος εμφανίστηκε επίσημα τον 20ο αιώνα με την βιομηχανική επανάσταση, εικάζουμε ότι βασίζεται στις τεχνικές του Ισλάμ.

Τον 19ο αιώνα, παρατηρούμε πως αυξάνεται η ζήτηση των βιβλίων.

Την δεκαετία του 1820, στην Αγγλία, το ανθεκτικό ύφασμα αντικαθιστά το χαρτί ως επενδυτικό υλικό, και προηγείται ως η πρώτη επιλογή για την επένδυση των βιβλιοδεσιών του εκδότη. Οι βιβλιοδέτες οι οποίοι έδεναν τα βιβλία στο χέρι, δυσκολεύτηκαν με τη νέα τεχνική του καλύμματος (casebinding) ή της βιβλιοδεσίας του εκδότη (edition binding) στην οποία τα δεμένα βιβλία παράγονταν γρήγορα και σε ομάδες. Διαμαρτυρήθηκαν για την κακή ποιότητα αυτής της διαδικασίας χωρίς αποτέλεσμα. Για πολλά χρόνια εργάστηκαν σκληρά για να διατηρήσουν την τέχνη της βιβλιοδεσίας στο χέρι ζωντανή ως ξεχωριστό κλάδο (βιοτεχνία).⁸

Στην Αμερική η περίοδος 1798-1830 έφερε πρόοδο στον τομέα της τυπογραφίας, με νέες μηχανές που βοήθησαν τους τυπογράφους να αυξήσουν την ταχύτητα παραγωγής. Οι τυπογράφοι είχαν επικερδή συμβόλαια με εμπορικούς εκδοτικούς οίκους που ιδρύθηκαν στην Αμερική κατά τα πρώτα σαράντα χρόνια του 20ου αιώνα. Δέχθηκαν να υιοθετήσουν κάθε καινοτομία που επέφερε μεγαλύτερη ταχύτητα, απλότητα και οικονομία στις εργασίες τους. Οι Αμερικανοί, όπως και οι Ευρωπαίοι βιβλιοδέτες ήταν κάπως διστακτικοί στην αρχή να θυσιάσουν την ποιότητα που επιτύχαναν με τις καθιερωμένες χειροποίητες τεχνικές βιβλιοδεσίας για χάρη της τεχνικής του καλύμματος. Ωστόσο η ίδια η επιβίωσή τους εξαρτιόταν από την ικανότητά τους να παραμείνουν ανταγωνιστικοί, οπότε οι στόχοι των εκδοτών και των τυπογράφων έγιναν και δικό τους στόχοι: δηλαδή αυξημένη παραγωγικότητα μέσω ταχύτητας, απλότητας και οικονομίας.⁸

Η τεχνική του καλύμματος (casing process) ήταν περισσότερο μια τροποποίηση των τεχνικών που ήδη υπήρχαν παρά ένα μηχανικό κατασκεύασμα.⁸ Στην αρχή επρόκειτο ακόμη για μια χειρωνακτική εργασία κατά την οποία τα χαρτόνια και το ύφασμα κόβονταν σε συγκεκριμένο μέγεθος και αφού το ύφασμα επαλειφόταν με κόλλα οι άκρες του γύριζαν εσωτερικά του καλύμματος (από όλες τις εξωτερικές πλευρές). Με την εξέλιξη της τεχνικής οι βιβλιοδέτες άρχισαν να ξεφτιίζουν- αραιώνουν τις άκρες των σπάγκων (νεύρων), που χρησιμοποιούνταν για να στηρίζουν τα ραμμένα διπλωμένα φύλλα, και να τους επικολλούν στο εσωτερικό των πινακίδων, αντί να περνούν τους σπάγκους μέσα από τρύπες στις πινακίδες και γύρω από τη ράχη του βιβλίου⁸ (τεχνική «περαστό»). Τα εσώφυλλα, δηλαδή το πρώτο και το τελευταίο δίφυλλο, επικολλούνταν πάνω από τους σπάγκους και χρησιμοποιούνταν για να συγκρατήσουν τα χαρτόνια, το κάλυμμα, πάνω στο βιβλίο.

Τα επόμενα χρόνια κυκλοφόρησαν διάφορες χειροκίνητες μηχανές που αύξησαν τη διαδικασία της χειροποίητης βιβλιοδεσίας (π.χ. διπλωτικές). Από το 1845 και μετά σημειώθηκαν βελτιώσεις στον εξοπλισμό της μηχανοποιημένης βιβλιοδεσίας με ταχείς ρυθμούς.⁸ Η βιομηχανία προσπαθεί στην αρχή να μιμηθεί την χειροποίητη βιβλιοδεσία, απλοποιώντας την τεχνική, αλλά τελικά στις αρχές του 20ου αιώνα όλη η διαδικασία έχει πια αυτοματοποιηθεί.⁸

Ο Θεόδωρος Θεοδώρου επεξηγεί:

"Ο όρος βιομηχανική βιβλιοδεσία που έχει επικρατήσει για την ομοιόμορφη βιβλιοδέτηση μεγάλου αριθμού αντιτύπων μιας έκδοσης (ενν. με αυτοματοποιημένες μεθόδους), δεν αποδίδει με ακρίβεια την πραγματικότητα, αφού η μετάβαση προς την πλήρη αυτοματοποίηση υπήρξε ιδιαίτερα αργή (διήρκεσε ένα σχεδόν αιώνα) και μόνο μετά το 1910 περίπου όλες οι φάσεις της διαδικασίας μπορούσαν να γίνουν αυτοματοποιημένα."¹¹

Ο Αντώνης Γκλίνος αναφέρει: *"Η βιομηχανοποιημένη βιβλιοδεσία δεν προσφέρει ούτε την αισθητική ομορφιά, αλλά ούτε και την αντοχή που έχουν οι παλαιότερες εργόχειρες βιβλιοδεσίες. Ο χειρωνακτικός τρόπος είναι διαφορετικός. Η βιομηχανοποιημένη βιβλιοδεσία διευκολύνει την υπερπαραγωγή και ικανοποιεί τη μεγάλη ζήτηση αγοράς."¹²*

Σήμερα στο χώρο της καλλιτεχνικής βιβλιοδεσίας υπάρχει εύρος τεχνικών που προέρχονται από το παρελθόν. Μια από αυτές είναι και η τεχνική του καλύμματος. Στα ονομαζόμενα «Καλλιτεχνικά Βιβλιοδετεία» η διαδικασία γίνεται όλη στο χέρι, με εξαίρεση τη χρήση χειροκίνητων μηχανών σε βήματα που περιλαμβάνουν κόψιμο και πρεσάρισμα, και δεν αφορά τη μαζική παραγωγή. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι επιλεγμένα για την αντοχή και την ποιότητά τους. Ο βιβλιοδέτης ολοκληρώνει τη βιβλιοδεσία σύμφωνα με την αισθητική και την πρακτικότητα, με στόχο να διαφυλάξει το περιεχόμενο.

Ολοκληρώνοντας το πρώτο κεφάλαιο παρατηρήσαμε το βιβλίο και τις πρώιμες μορφές του, από τον κύλινδρο μέχρι και τον κώδικα, όπως εξελίχθηκε μέσα από διάφορους πολιτισμούς, καινοτομίες και υλικά. Κάθε στάδιο έπαιξε το ρόλο του για να φτάσει στο σχήμα που έχει σήμερα. Ειδικότερα εμβαθύνουμε στο ιστορικό πλαίσιο της τεχνικής του καλύμματος (ανακαλύπτοντας κοινά χαρακτηριστικά με την ισλαμική βιβλιοδεσία) και στην επίσημη εμφάνιση της πολλούς αιώνες αργότερα.

Επιλέγοντας να επικεντρωθούμε στην τεχνική του καλύμματος διαπιστώσαμε ότι μπορεί να είναι και χειροποίητη διαδικασία η οποία όμως θέλει χρόνο, εμπειρία και μεράκι παρόλο που έχει συνδεθεί με τη βιομηχανική επανάσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Στο βιβλιοδετείο του Γιώργου Μπαλογιάννη ήταν σαν να γνώρισα το βιβλίο για πρώτη φορά. Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων πρώτων μηνών έμαθα την τεχνική του καλύμματος. Δημιουργήθηκε πολύς ενθουσιασμός γύρω από τις καινούριες γνώσεις. Εμβαθύνοντας στην τεχνική, άλλαξε η σχέση μου με το βιβλίο. Ξεκίνησα να το παρατηρώ ως αντικείμενο μέσα από το φακό-φίλτρο της βιβλιοδεσίας: με αυτή την διαδικασία το βιβλίο απέκτησε σιγά σιγά διαφορετικά χαρακτηριστικά, λειτουργικότητα, ειδική ορολογία. Μέχρι τότε το ενδιαφέρον μου περιοριζόταν στο περιεχόμενο. Πλέον όμως, η δομή έγινε εξίσου ορατή και ενδιαφέρουσα. Για να θυμάμαι αυτά που μάθαινα, σχεδιάζα τις εικόνες που αναδύονταν από μέσα μου: το βιβλίο ως φρούτο, το βιβλίο ως άνθρωπος. Σε αυτό το κεφάλαιο θα μοιραστώ τους τρόπους με τους οποίους παρατήρησα το βιβλίο.

Πραγματοποιείται μια ήπια διαδικασία αποδόμησης του βιβλίου σε στρώσεις: από έξω προς τα μέσα. Κάθε υποκεφάλαιο συνοδεύεται από εικονογραφίες που αναπαριστούν ένα χειροποίητο δεμένο βιβλίο, με την τεχνική του καλύμματος. Σκοπός είναι να δημιουργηθεί μια βάση πρώτης γνωριμίας.

Κάποια από τα χαρακτηριστικά ισχύουν για το χειροποίητο βιβλίο, ενίοτε και για το βιομηχανικό.

Στα τρία από τα τέσσερα παρακάτω υποκεφάλαια (2.1, 2.2, 2.4) προσεγγίζω το αντικείμενο με τη χρήση μεταφορών.

Σύμφωνα με τους Lakoff & Johnson ο πρωταρχικός ρόλος της μεταφοράς για τον άνθρωπο είναι ο εμπλουτισμός γνώσης και η δυνατότητα κατανόησης ενός άγνωστου φαινομένου, σχετίζοντάς το με ένα ήδη γνώριμο φαινόμενο. Αυτή η λειτουργία, του επιτρέπει να περιγράψει νέα ευρήματα και ακόμα να κατανοήσει εκ νέου προηγούμενες του εμπειρίες.¹³

2.1. Το βιβλίο ως φρούτο

Το βιβλίο είναι ένα αντικείμενο με έξι επιφάνειες, ένα τρισδιάστατο αντικείμενο στο χώρο.

Με την πρώτη επαφή το βιβλίο φαίνεται μια συμπαγής κατασκευή, με μια προσεκτικότερη ματιά αποκαλύπτονται νέες στρώσεις.

Αποδομώντας το σε πιο απλοποιημένους όγκους, ξεχωρίζουν το εξωτερικό περίβλημα (κάλυμμα) και οι σελίδες στο εσωτερικό του (το σώμα).

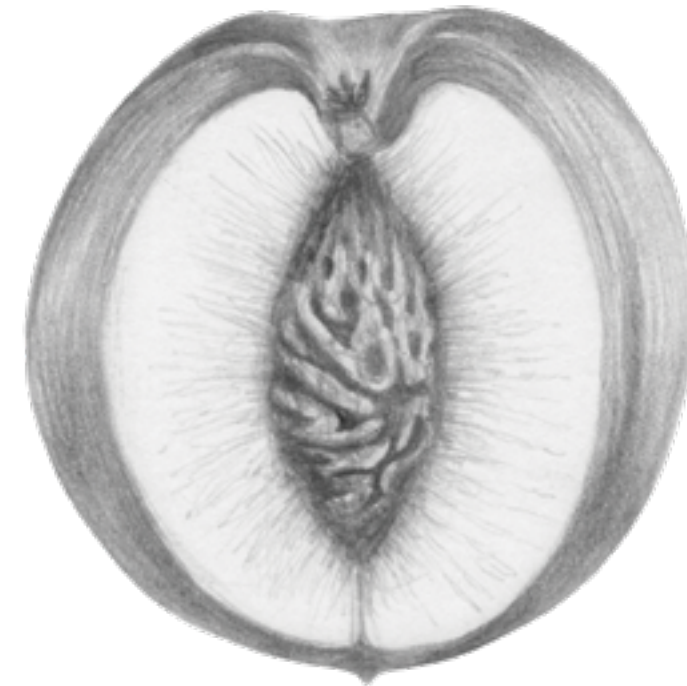
Το κάλυμμα προστατεύει το σώμα (βλ. Κεφ. 2.2) από το εξωτερικό περιβάλλον. Αποτελείται από χαρτόνι και γρι γρι, ή γκρι γκρι (πιο λεπτό χαρτόνι) για την περιοχή της ράχης που επενδύονται από μια ποικιλία υλικών (χαρτί, ύφασμα, δερματίνη, δέρμα κτ.λ). Η επιφάνεια των σελίδων φιλοξενεί το κείμενο, την ουσία, την πληροφορία. Αν προστεθεί στην εξίσωση ο άνθρωπος με την ιδιότητα του αναγνώστη, προσδίδεται -ακόμα μια- μη ορατή διάσταση: το κείμενο ζωντανεύει και περιφέρεται στο νοητικό πεδίο.

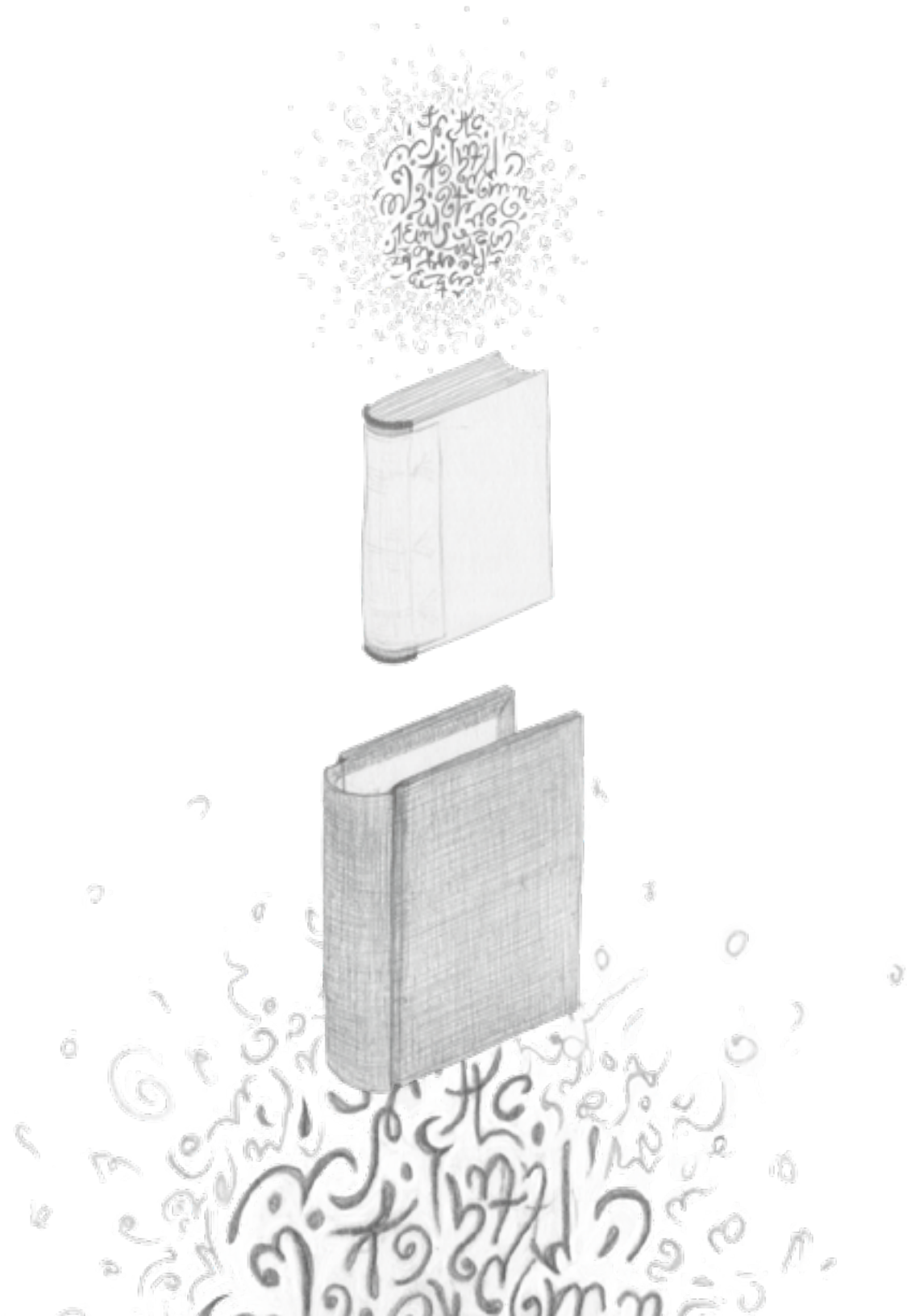
Σκοπός της βιβλιοδεσίας είναι η διατήρηση του περιεχομένου του βιβλίου στο χρόνο. Αντίστοιχη δομή, που εν μέρει εξυπηρετεί παρόμοιο σκοπό, συναντάμε και στη φύση, στα φρούτα. Στην βοτανική επιστήμη το φρούτο είναι κάθε δομή που φέρει σπόρους.¹⁴ Θα μπορούσαμε να φανταστούμε το βιβλίο σαν φρούτο; Σαν ένα ροδάκινο;

Το ροδάκινο, σε αντίθεση με άλλα φρούτα έχει ένα μόνο πυρήνα, ένα μεγάλο κόκκινο κουκούτσι με πολλές αυλακώσεις. Είναι δρύνης καρπός, δηλαδή ξηρός σπόρος που δεν ανοίγει κατά την ωρίμανση, αλλά περιβάλλεται από ένα εξωτερικό ζουμερό στρώμα.¹⁴ Στη ράχη του το φρούτο έχει ραφή, και καλύπτεται από τη φλούδα. Εάν το βιβλίο προσεγγιζόταν ως ροδάκινο, το χνουδωτό περίβλημα είναι το κάλυμμα και η αρωματική σάρκα είναι το σώμα. Ο πυρήνας εσωτερικά, είναι το κείμενο.

Τα φρούτα με ένα σπόρο σχετίζονται αριθμητικά με το ένα συμπαγές και ενιαίο κείμενο του βιβλίου.

Σε ένα δεύτερο μεταφορικό επίπεδο οι αυλακώσεις σε όλη την επιφάνεια του πυρήνα, θυμίζουν εγχάρακτα σύμβολα ή ίσως γράμματα που δεν μπορούμε να αποκρυπτογραφήσουμε. Παραπέμπουν στη γραφή πάνω σε πέτρα και πηλό όπως εμφανίζεται στην ιστορία, στις πρώτες προσπάθειες του ανθρώπου για καταγραφή.

Ακόμα ένα χαρακτηριστικό των φρούτων είναι πως όταν ο σπόρος πέφτει στο έδαφος αναπτύσσει νέο δένδρο. Από νωρίς με απασχόλησε η σκέψη πως το κείμενο παραπέμπει στον πυρήνα, που όταν σπείρεται σε εύφορο έδαφος, στο κεφάλι ενός αναγνώστη, με τις κατάλληλες συνθήκες ανθίζει και φέρνει νέες ιδέες, νέα ζωή. Η Clarissa Pinkola Estes αναφέρει:

*"Κάποια φρούτα χρησιμοποιούνται συνήθως ως δηλωτικά της μήτρας και κυρίως, τα μήλα, τα ακλάδια, τα σύκα, τα ροδάκινα, αν και γενικά καθετί που έχει εσωτερική και εξωτερική μορφή που στο κέντρο υπάρχει ένα σπόρος που μπορεί να μεγαλώσει και να γίνει κάτι ζωντανό . . . "*¹⁵

Μελετώντας τη βιβλιογραφία, εντόπισα πως και η Φρόσσω Γανιάρη χαρακτηρίζει το βιβλίο, το αντικείμενο της βιβλιοδεσίας, ως έναν ώριμο ήδη πνευματικό καρπό.¹⁶

Το βιβλίο έχει σώμα, όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου, έχει επίσης ράχη, πρόσωπο, κεφαλή και πόδια! Φαίνεται πως το βιβλίο και άνθρωπος μοιράζονται ορολογίες. Το «μοίρασμα» αυτό το συναντάμε όχι μόνο στα ελληνικά αλλά και σε άλλες γλώσσες της Ευρώπης, όπως τα αγγλικά, τα γαλλικά, τα γερμανικά και τα ιταλικά.

Ακολουθεί αναφορά των βασικών εννοιών που επεξηγεί ο Θεόδωρος Θεοδώρου στο άρθρο του «Η ορολογία και η ιστορία της βιβλιοδεσίας». Συμπληρωματικά θα αναφερθούν άτυπες έννοιες που γνώρισα μέσα από το εργαστήριο όπου εργάστηκα.

Ας προσεγγίσουμε το βιβλίο επιφανειακά, ας το παρατηρήσουμε εξωτερικά. Έστω ότι το βιβλίο είναι όρθιο και κλειστό όπως θα τοποθετούνταν σε μια βιβλιοθήκη.

ΡΑΧΗ

*"[spine, back -dos]. Το μέρος του βιβλίου που φαίνεται, όταν αυτό είναι τοποθετημένο στην βιβλιοθήκη. Η ράχη μπορεί να είναι επίπεδη ή στρογγυλεμένη, λεία ή με νεύρα."*¹¹ (Θεοδώρου, 2000, σελ. 3)

Όπως αναφέρει ο Μποχαρ Μ. Ραχάβι, οι βασικές βιοχημικές

2.2. Το βιβλίο ως άνθρωπος

λειτουργίες του συστήματος της σπονδυλικής στήλης είναι να επιτρέπει την κίνηση μεταξύ των μερών του σώματος, να μεταφέρει φορτία και να προστατεύει τον νωτιαίο μυελό και τις νευρικές ρίζες. Η ομαλή εκτέλεση αυτών των λειτουργιών είναι θεμελιώδους σημασίας για το ανθρώπινο σώμα.¹⁷ Η σωστή κατασκευή της ράχης έχει επίσης θεμελιώδη σημασία για το βιβλίο αφού επιτρέπει την κίνηση μεταξύ των σελίδων του σώματος, εξασφαλίζει και στηρίζει το σώμα του βιβλίου. Στη ράχη συγκρατούνται όλα τα τυπογραφικά. Η ράχη ενισχύεται επανειλημμένα κατά την διάρκεια της διαδικασίας για να έχει αντοχή.

ΚΕΦΑΛΗ / ΠΟΔΙΑ

"Κορυφή της ράχης (head- tete) ονομάζουμε το ανώτερο τμήμα της και βάση (foot, tail- queue) το κατώτερο."¹¹ (Θεοδώρου, 2000, σελ. 3)

Στο εργαστήριο που εργάστηκα, την κορυφή της ράχης αλλά και του βιβλίου την ονομάζουμε κεφαλή, και την βάση, την ονομάζουμε πόδια, περίπου όπως τα ονομάζουν στα αγγλικά και τα γαλλικά. Αυτός ο διαχωρισμός που καθορίζει την κατεύθυνση του βιβλίου, του σώματος και του καλύμματος, εξυπηρετεί τον βιβλιοδέτη στο να εργαστεί με περισσότερη ευκολία σε κάποια βήματα της διαδικασίας.

ΣΩΜΑ

Το σώμα είναι το σύνολο των σελίδων, που συνήθως χωρίζονται σε τυπογραφικά*, και άλλων υλικών που επικολλούνται στη ράχη του για στήριξη. Σε συζήτηση με τον Γεώργιο Μπουδαλή σχετικά με την έρευνά μου, έμαθα πως την εποχή του Βυζαντίου ο βιβλιοδέτης ονομαζόταν «βιβλιοαμφιάστης», δηλαδή αυτός που ντύνει το βιβλίο, το σώμα.¹⁸

ΚΑΛΥΜΜΑΤΑ

"(covers, sides - plats). Τα δυο επίπεδα τμήματα της βιβλιοδεσίας που περιβάλλουν το σώμα του βιβλίου. Ας σημειωθεί ότι με τον όρο κάλυμμα εννοούμε το υπόβαθρο από χαρτόνι, ξύλο, ή άλλο υλικό, μαζί με την κάθε μορφής επένδυσή του (δέρμα, πανί, χαρτί, εσωτερικές επενδύσεις, κ.λπ.). Διακρίνουμε το πάνω κάλυμμα και το

Τυπογραφικά* ονομάζονται τα φύλλα χαρτιού τα οποία διπλώνονται στη μέση, για να μπορούν ύστερα να ραφτούν.

κάτω κάλυμμα (lower cover - plat inférieur).¹¹ (Θεοδώρου, 2000, σελ. 4)

Το κάλυμμα καλύπτει το σώμα του βιβλίου, όπως τα ρούχα το ανθρώπινο σώμα. Είναι λίγο μεγαλύτερο από το σώμα και αφήνει απόσταση περιμετρικά. Ο επιπλέον χώρος που αποκτά το σώμα του βιβλίου εσωτερικά του καλύμματος, το προστατεύει από την σκόνη και το εξωτερικό περιβάλλον.

ΠΡΟΣΩΠΟ

Είναι μια ονομασία που χρησιμοποιούμε στο εργαστήριο για το πάνω κάλυμμα. Με το πρόσωπο έρχεται σε πρώτη επαφή ο αναγνώστης πριν ανοίξει το βιβλίο. Το πρόσωπο τον πληροφορεί για το περιεχόμενο, μέσω των διακοσμητικών επιλογών του βιβλιοδέτη στα υλικά, τα χρώματα και τα στοιχεία. Όπως σε όλα τα βιβλία είναι σημαντικό να έχει σχέση το έξω με το μέσα.

Ο Θεοδώρου στον πρόλογο του άρθρου του, εξηγεί πως η βιβλιοδετική ορολογία παραμένει αδιαμόρφωτη στην ελληνική γλώσσα, επειδή δεν γινόταν συστηματική έρευνα που να αφορά αυτόν τον τομέα της ιστορίας του βιβλίου.¹¹

Όπως είναι φυσικό, δεν γνωρίζουμε ακριβώς το πώς προέκυψε η χρήση των παραπάνω όρων. Ίσως να ήταν αποτέλεσμα δανεισμού από άλλες γλώσσες. Ίσως να αναπτύχθηκαν με κύριο γνώμονα την εύκολη μετάδοση γνώσης από επαγγελματία βιβλιοδέτη σε μαθητευόμενο. Η γλώσσα των βιβλιοδετών φαίνεται να διαφέρει σε κάποιες ορολογίες από τεχνίτη σε τεχνίτη, και περιπλέκει τα δεδομένα. Παράλληλα με την αναζήτηση αυτή γεννάται το εύλογο ερώτημα: "Πώς η ορολογία σχετίζεται με το ανθρώπινο σώμα;" Και επιπλέον: "Το συναντάμε και σε άλλα επαγγέλματα;"

Ανατρέχοντας στο λεξικό του Μπαμπινιώτη διαβάζουμε πως ανθρωπομορφισμός είναι:

"παράσταση και ερμηνεία κάθε πραγματικότητας σύμφωνα με ανθρώπινα σχήματα και μέτρα".¹⁹

Αντίστοιχα παραδείγματα συναντάμε ακόμα και σε ανόργανους κλάδους όπως η αρχιτεκτονική, όπου ο ανθρωπομορφισμός

διατηρεί μέχρι και σήμερα σημαντικό ρόλο, είναι μια από τις πιο δημοφιλείς ιδέες στην πολιτισμική ιστορία.²⁰ Αρχιτέκτονες, θεωρητικοί της αρχιτεκτονικής, ακόμα και λαϊκοί άνθρωποι σε περιπτώσεις θεωρητικών στοχασμών σχετικά με τα κτίρια και τα μέρη τα οποία αποτελείται, χρησιμοποιούσαν με φυσικότητα τη μεταφορά του ανθρώπινου σώματος, αφού το θεωρούσαν μια συμβολική απεικόνιση του κτιρίου και των μερών του.²⁰ Στις σημειώσεις του ο Caballero Rodríguez τονίζει πως η σύγκριση κτιρίων και ανθρώπων είναι από τις πιο διαδεδομένες υποθέσεις. Περιγράφει τη χρήση οργανικών μεταφορών στην αρχιτεκτονική, όπως ότι "τα κτίρια είναι άνθρωποι" ή "τα κτίρια είναι ζωντανοί οργανισμοί". Βρίσκει κοινά στους ζωντανούς οργανισμούς και τα κτίρια, στην ορολογία και σε λειτουργίες.¹³ Σύμφωνα με την αγγλική αρχιτεκτονική ορολογία το κτίριο έχει δέρμα (skin), μεμβράνη (membrane), σκελετό (skeleton), πλευρά (rib), γοφό (haunch)(hip), βάση (footer/footing), βγάζει φουσκάλες (blister), είναι ευάλωτο (fatigue), αιμορραγεί (bleeding).

Όπως στην αρχιτεκτονική έτσι και στην βιβλιοδεσία η ορολογία συχνά συσχετίζεται με το ανθρώπινο σώμα. Ίσως να οφείλεται στην τάση του ανθρώπου να δίνει ανθρώπινη ιδιότητα σε ότι δεν κατανοεί. Αναγνωρίζουμε το σώμα μας και τα χαρακτηριστικά του πολύ περισσότερο από άγνωστες μορφές και αντικείμενα. Η κοινή ορολογία μας φέρνει πιο κοντά στα κτίρια και τα βιβλία.

Προσωπικά χρησιμοποιώντας αυτή την ορολογία αισθάνθηκα το βιβλίο σαν να ήταν άνθρωπος. Άλλωστε για πολλούς αναγνώστες το βιβλίο είναι ένας φίλος, μια παρέα.

Επιπλέον προσεγγίζοντας το βιβλίο ως άνθρωπο, επιτυγχάνεται η μεταχείριση που του αναλογεί. Εάν υποδεικνύοντας στον αναγνώστη τον ανθρωπομορφισμό της ορολογίας του αντικείμενου, ενεργοποιείται η κατανόηση και ο σεβασμός του, τότε ίσως αξίζει να γίνεται συχνότερη αναφορά και χρήση της.

Πέρα από την ανθρωπομορφική ορολογία του βιβλίου, μπορούμε να προσεγγίσουμε το βιβλίο και μεταφορικά ως σώμα/άνθρωπο.

Το κείμενο στο εσωτερικό των φύλλων δεν μπορείς να το αγγίξεις, όμως με την ανάγνωση ζωντανεύει. Θέλει χρόνο, συναισθηματική και νοητική επεξεργασία, όπως με την ψυχή και τον εσωτερικό κόσμο

ενός ανθρώπου σε κάθε ανθρώπινη σχέση. Όσο περισσότερο διαβάζεις το βιβλίο τόσο περισσότερα μαθαίνεις. Αρκεί να το ανοίξεις και να ξεκινήσεις το διάβασμα.

Το πρώτο που μας προστατεύει από το περιβάλλον είναι η επιδερμίδα ή τα ρούχα. Αυτά αντιστοιχούν στο κάλυμμα του βιβλίου. Όπως με την επιλογή των ρούχων ή τη διακόσμηση του δέρματος εξωτερικούμε- επικοινωνούμε ποιοι είμαστε έτσι και στα βιβλία το κάλυμμα προστατεύει αλλά επικοινωνεί τον εσωτερικό τους κόσμο.

Το δέρμα, όπως εξηγεί η Diane Ackerman, είναι το μεγαλύτερο όργανο του ανθρώπινου σώματος, και το μόνο που εφάπτεται με το εξωτερικό περιβάλλον. Δίνει το «ατομικό μας σχήμα», μας παρέχει προστασία.²¹ Κάθε βιβλιοδετικό κάλυμμα κατασκευάζεται με βάση το σώμα του βιβλίου και επενδύεται με ποικιλία επενδυτικών υλικών σε ποιότητες, χρώματα και υφές. Όπως στην τέχνη της δερματοστιξίας, στην πρακτική του body piercing ή όπως στη διακόσμηση του δέρματος με χρώμα που συναντάμε σε διάφορους πολιτισμούς, το κάλυμμα μπορεί να διακοσμηθεί περίτεχνα με βαθυτυπίες, χρυσοτυπίες και άλλες τεχνικές.

Το κείμενο ποιητικά μπορεί να αντιστοιχηθεί στην ψυχή του ανθρώπου.

2.3. Το βιβλίο ως δομή

Το βιβλίο-αντικείμενο αποτελείται από στοιχεία λειτουργικά που δεν γίνονται αντιληπτά με την πρώτη ματιά.

Με μια οργανωμένη αποδόμηση του αντικειμένου αναδύονται επιπλέον στοιχεία και πληροφορίες για τα επίπεδα και τα υλικά για να κατανοήσουμε περαιτέρω την κατασκευή.

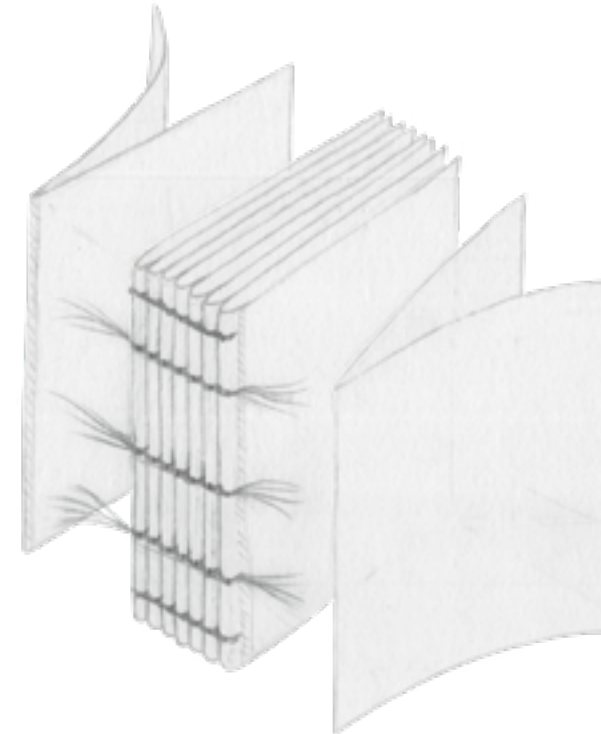
Ως βάση χρησιμοποιήθηκαν οι βιβλιογραφικές αναφορές των Θεοδώρου και Γανιάρη για τα εσωτερικά μέρη του βιβλίου.

Ας ανοίξουμε το βιβλίο και ας παρατηρήσουμε το εσωτερικό του.

ΕΣΩΦΥΛΛΑ - ΑΚΡΟΦΥΛΛΑ

Από όποια όψη και να ανοιχθεί το βιβλίο, το πρώτο στοιχείο που φαίνεται είναι τα "χρωματιστά" εσώφυλλα, για αυτό και είναι συνήθως

διακοσμημένα ή από καλής ποιότητας χαρτί.¹⁶ Τα εσώφυλλα είναι δύο δίφυλλα που προστίθενται από τον βιβλιοδέτη στο σώμα του βιβλίου¹¹ μετά το ράψιμο ή το σφύρισμα της ράχης. Με την ράχη πάντα στα αριστερά, το δεξί φύλλο επικολλάται κατά μήκος της ράχης στους φύλακες (βλ. επόμενη παράγραφο) και παραμένει ελεύθερο, ενώ το αριστερό επικολλάται συνολικά στο κάλυμμα. Στην τεχνική του καλύμματος τα εσώφυλλα είναι ένα από τα δομικά υλικά σύνδεσης καλύμματος και σώματος. Η επιλογή του χρώματος ή του σχεδίου είναι μέρος της δημιουργικής διαδικασίας. Ο Θεοδώρου επισημαίνει: "Οι βιβλιοδέτες χρησιμοποιούν για τα ακρόφυλλα τον όρο εσώφυλλα που προϋποθέτει όμως ότι τα καλύμματα θα λέγονται εξώφυλλα."¹¹

ΦΥΛΑΚΕΣ - ΛΕΥΚΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗ

Μετά τα εσώφυλλα, ενσωματωμένα στο ραμμένο σώμα είναι δύο τετράφυλλα τυπογραφικά. Ο βιβλιοδέτης τοποθετεί ένα στην αρχή και ένα στο τέλος του βιβλίου, και ύστερα τα ράβει μαζί με τα υπόλοιπα τυπογραφικά. Η επιλογή της απόχρωσης βασίζεται απόλυτα σε αυτή των υπόλοιπων σελίδων, ώστε να υπάρχει ομοιομορφία. Η υφή και το βάρος των χαρτιών επίσης έχει σημασία αλλά το χρώμα είναι σε προτεραιότητα.¹⁶ Ονομάζονται λευκά φύλλα ή λευκά του βιβλιοδέτη και στα γαλλικά *gardes*, δηλαδή φύλακες. Χάρη στους φύλακες έχουν διασωθεί πολλά βιβλία. Όπως το λέει το όνομα, οι φύλακες το φυλάσσουν, το προστατεύουν από την υγρασία, τη μούχλα, τους μύκητες. Στις πρώτες και στις τελευταίες σελίδες έχει αποδειχθεί πως συναντώνται οι περισσότερες φθορές σύμφωνα με βιβλία περασμένων αιώνων.¹⁶

ΣΕΛΙΔΟΔΕΙΚΤΕΣ

Τα βιβλία λατρείας και τα προσευχητάρια συνήθως έχουν μια δύο κορδέλες, φτιαγμένες από μετάξι, τους σελιδοδείκτες, για να βοηθούν τον αναγνώστη να σημειώσει ιδιαίτερα σημεία του βιβλίου.³ Τοποθετούνται από τον βιβλιοδέτη με κόλλα στην κορυφή της ράχης, με απαραίτητη προϋπόθεση να έχει ολοκληρωθεί η δημιουργία των χειροποίητων κεφαλαριών. Είναι σελιδοδείκτες ενσωματωμένοι στην κατασκευή του βιβλίου.

Τα παρακάτω στοιχεία μπορούν να γίνουν αντιληπτά μόνο με την αποδόμηση του βιβλίου-αντικειμένου.

ΚΕΦΑΛΑΡΙΑ

Στην κορυφή και την βάση της ράχης εφάπτονται εσωτερικά του καλύμματος τα κεφαλάρια. Η ορολογία σχετίζεται με το όνομα του σημείου, την κεφαλή, που τοποθετείται το ένα από τα δύο.¹⁸ Πρόκειται για ένα κέντημα με μονόχρωμες ή χρωματιστές κλωστές που είχε τόσο λειτουργικό όσο και διακοσμητικό χαρακτήρα. Στο παρελθόν τα κεφαλάρια είχαν το ρόλο της λαβής για να μπορούν να τραβηχτούν τα βιβλία από τη βιβλιοθήκη.¹⁶ Το χειροποίητο κεφαλάρι ενισχύει ένα ευαίσθητο σημείο του βιβλίου όπου ασκείται πολλή πίεση και δημιουργεί ομοιομορφία στο πάχος της ράχης.

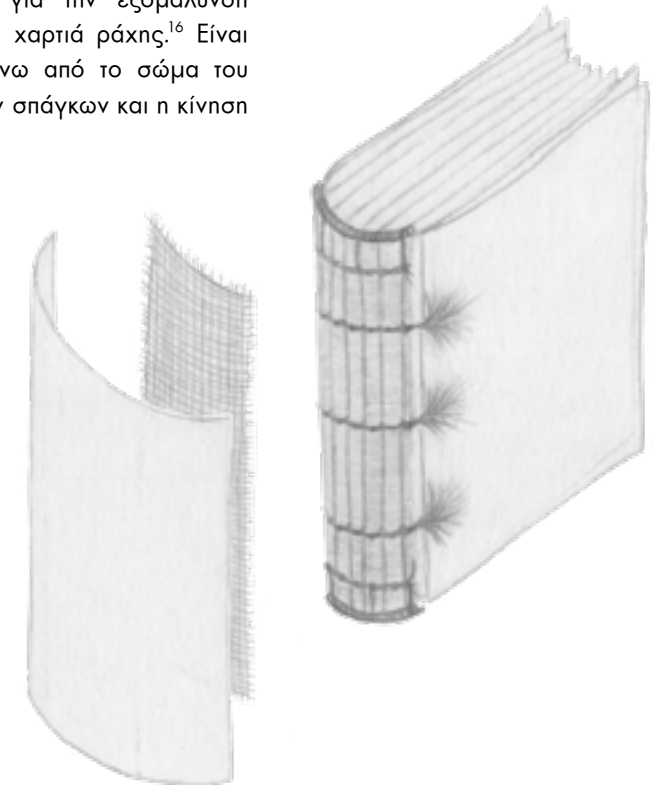
Αντί του κεντήματος πάνω στο βιβλίο, για εξοικονόμηση χρόνου, η βιομηχανοποίηση έφερε τις έτοιμες λωρίδες από ύφασμα που τοποθετούνται με κόλλα στη ράχη.²² Σήμερα χρησιμοποιούνται και οι δύο αυτοί τρόποι ανάλογα με τον τύπο της εργασίας.

ΤΕΛΑ

Στη ράχη τοποθετείται η τέλα, ένα διάτρητο υλικό σαν γάζα, που την ενισχύει. Η επιφάνεια της ράχης καλύπτεται με κόλλα πριν και μετά την τοποθέτησή της τέλας. Έτσι διατηρείται το σχήμα της και στηρίζεται ακόμα περισσότερο.²²

ΧΑΡΤΙΑ ΡΑΧΗΣ

Το σώμα με τα εσώφυλλα, οι σπάγκοι από το ράψιμο και η τέλα, 'σφραγίζονται' με ένα χαρτί λίγο μικρότερο από το ύψος του σώματος. Όσα χαρτιά χρησιμοποιούνται για την εξομάλυνση πιθανών ανωμαλιών στη ράχη ονομάζονται χαρτιά ράχης.¹⁶ Είναι πολύ σημαντικό περνώντας με το χέρι πάνω από το σώμα του βιβλίου, να μην γίνεται αισθητή η ύπαρξη των σπάγκων και η κίνηση σε όλη την επιφάνεια να είναι ομαλή.

Η Ευαγγελία Μπίζα γράφει στον κατάλογο της ατομικής της έκθεσης «Ξεδιπλώνοντας» :

*"Το καλλιτεχνικό βιβλίο ενέχει μια ελευθερία έκφρασης που δεν υπακούει απαραίτητα σε τυπογραφικούς κανόνες. Το χαρτί προσφέρει άπειρες δυνατότητες πειραματισμού: με γοητεύει το ότι μπορείς, κόβοντας ένα επίπεδο κομμάτι χαρτιού να δημιουργήσεις ακόμα και ένα αρχιτεκτόνημα στο χώρο."*²³

Το βιβλίο είναι μια κατασκευή, μια στερεή δομή όπου κάθε ένα στοιχείο εξυπηρετεί το σκοπό του με βασική προϋπόθεση, να είναι το βιβλίο λειτουργικό και να αντέξει στο χρόνο. Στη βιβλιοδεσία η πρακτικότητα και η αισθητική πάνε μαζί. Με τη χρήση των κατάλληλων συνδετικών υλικών, επιτυγχάνεται η σύνδεση όλων των στοιχείων, η ενίσχυση της κατασκευής για να παραμείνει προστατευμένο το σώμα και το περιεχόμενό του.

Η δομή και τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά επιτρέπουν στο αντικείμενο να ανοίξει με ευκολία ώστε να ξεφυλλιστούν οι σελίδες του, να είναι ελαφρύ ώστε να μπορεί να μεταφερθεί, να είναι γερό ώστε να μπορεί να ανταπεξέλθει σε βαριά χρήση, να είναι προετοιμασμένο με κάθε δυνατό τρόπο ώστε να αντιμετωπίσει κάθε εξωτερικό κίνδυνο.

2.4. Το βιβλίο ως οργανισμός

Το βιβλίο του Αντώνη Γκλίνου με τίτλο «Τα Βιβλία και τα Αρχεία, Υγιεινή-Παθήσεις-Θεραπεία» είναι αφιερωμένο στα βιβλία, στη συντήρησή τους και την παθολογία τους. Ο ίδιος αναφέρει πως τα βιβλία, όπως όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί, απαιτούν συνεχή συντήρηση και διαρκή ανανέωση.¹² Διαβάζοντας αυτή τη φράση συνειδητοποίησα πως οι περισσότερες πρώτες ύλες με τις οποίες είναι φτιαγμένο ένα βιβλίο, είναι οργανικές και αντιδρούν στις εξωτερικές συνθήκες.

Οι συντηρητές έργων τέχνης ερευνούν το αντικείμενο με ποικίλη μεθοδολογία. Οι ακτίνες Χ μπορούν να διεπισδώσουν στο αντικείμενο επιλεκτικά ενώ δίνεται η δυνατότητα να καταγράφονται πληροφορίες από όλα τα στρώματα του αντικειμένου, εξωτερικά και εσωτερικά.²⁴ Έστω λοιπόν ότι παρατηρούμε το βιβλίο με

τη βοήθεια των ακτινών Χ. Διαφαίνονται οι πρώτες ύλες: χαρτί, κλωστή, σπάγκοι, κόλλα, επενδυτικό υλικό.

ΧΑΡΤΙ

Οι σελίδες, τα χαρτιά ράχης, τα χαρτόνια και το γρι γρι του καλύμματος, είναι όλα παράγωγα του χαρτιού. Κατά την Suzanne Marie Holm:

*"Το χαρτί είναι ένα υγροσκοπικό υλικό, οι ίνες του επιδιώκουν τη διατήρηση ισορροπίας με το περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται. Όταν αυξάνει η σχετική υγρασία, οι ίνες διαστέλλονται και το χαρτί αποκτά διακυμάνσεις. Όταν η σχετική υγρασία μειώνεται, οι ίνες συστέλλονται με αποτέλεσμα το χαρτί να συρρικνώνεται."*²⁵

ΣΠΑΓΚΟΙ

Οι λινοί τετράκλωνοι σπάγκοι ή νεύρα είναι τα σημεία όπου ακουμπάνε και ύστερα αγκυρώνουν τα τυπογραφικά το ένα μετά το άλλο. Είναι τα σταθερά σημεία στήριξης. Το σώμα του βιβλίου ράβεται πάνω στους σπάγκους, οι οποίοι έπειτα επικολλώνται εξωτερικά του εσωφύλλου. Παρασκευάζονται από τους βλαστούς του φυτού λινάρι (*Linum usitatissimum*).²⁶ Είναι η πιο γερή φυσική ίνα που χρησιμοποιείται για κλωστές, με κύριο συστατικό την κυτταρίνη, από την οποία συνίσταται η μεμβράνη των φυτικών κυττάρων.²⁷

ΚΛΩΣΤΗ

Η λινή κλωστή ενώνει τα τυπογραφικά πάνω στους τετράκλωνους σπάγκους. Είναι φτιαγμένη από λινάρι όπως οι σπάγκοι. Υπάρχουν δύο τύποι λινών κλωστών: η κερωμένη και η μη κερωμένη. Η επίστρωση κεριού μέλισσας, προσθέτει στις ελαφριές λινές κλωστές αντοχή και βάρος, για να μην σπάνε εύκολα.¹⁶ Στις εγκοπές της κορυφής και της βάσης της ράχης κάθε τυπογραφικό ασφαλίζεται με μονό ή διπλό κόμπο. Στα βιβλία που έχουν ραφτεί στο χέρι η κλωστή διασχίζει συνεχόμενα με πολύ μικρές στάσεις το κέντρο κάθε τυπογραφικού από επάνω προς τα κάτω.³ Οι μικρές αυτές στάσεις είναι ουσιαστικά οι εγκοπές όπου η κλωστή περνάει για να αγκαλιάσει τους σπάγκους και να επιστρέψει πάλι πίσω μέχρι την επόμενη εγκοπή.

ΚΟΛΛΑ

Ανά τους αιώνες, η σύσταση της κόλλας αλλάζει. Αρχικά ζωικής ή φυτικής προέλευσης, πλέον χημική. Βασικό συστατικό της κόλλας είναι το νερό που έμμεσα συμβάλλει στη δημιουργία του βιβλίου. Ο τρόπος επάλειψης, η ρευστότητα και ο χρόνος έκθεσης στον αέρα επηρεάζουν την αποτελεσματικότητά της.

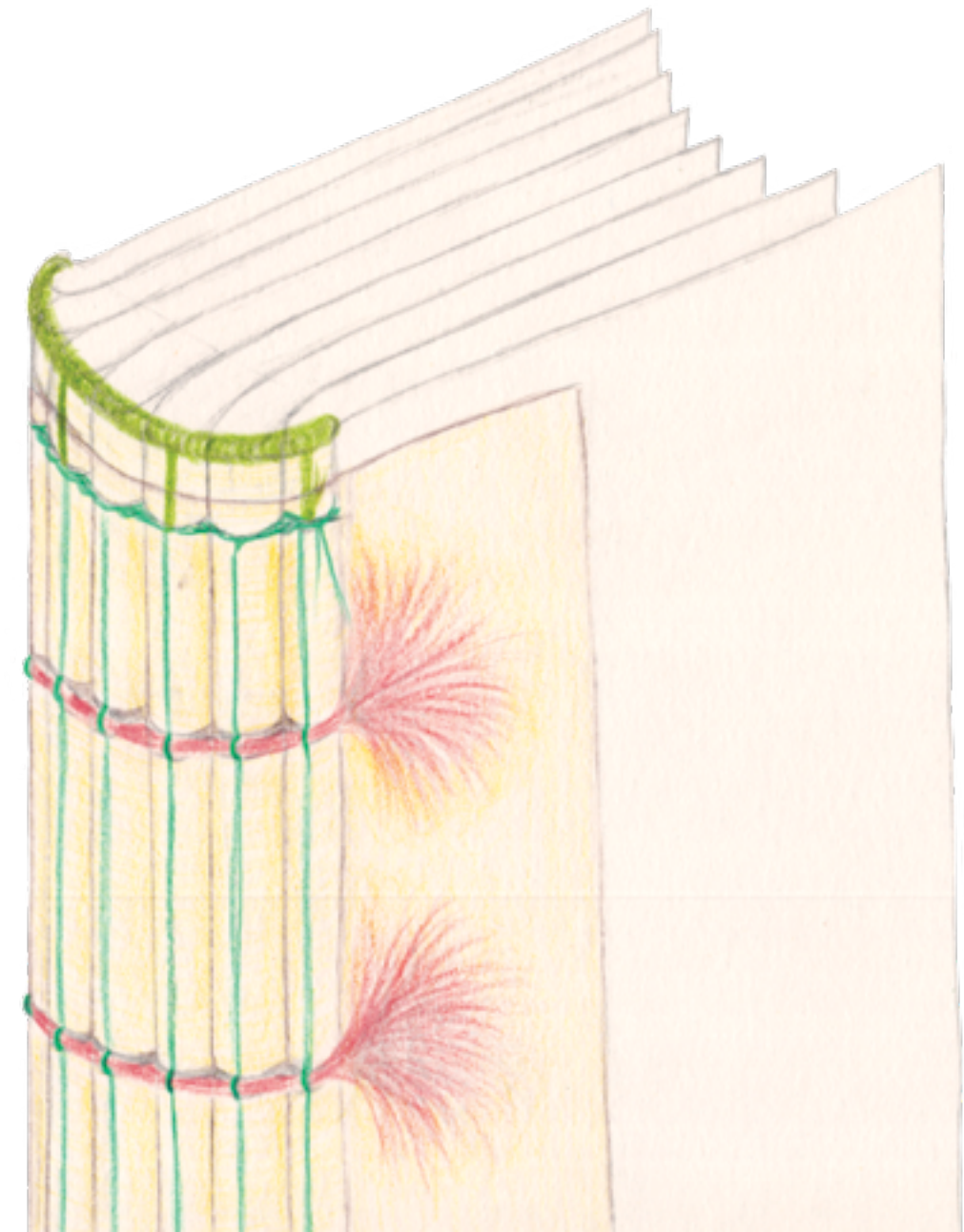
ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Επενδυτικά υλικά είναι το χαρτί, το ύφασμα, το δέρμα κ.λπ. Το επενδυτικό υλικό συγκρατεί το κάλυμμα, προστατεύει τα εξώφυλλα και έχει διακοσμητικό χαρακτήρα.

Όπως και οι οργανισμοί, τα βιβλία έχουν εχθρούς, κινδυνεύουν από ασθένειες και χρειάζονται συγκεκριμένες συνθήκες για να επιβιώσουν. Οι κλιματολογικές συνθήκες ευνοούν την ανάπτυξη εντόμων και μικροοργανισμών. Σε ένα περιβάλλον με υγρασία, κακό φωτισμό και εξερισμό αναπτύσσονται πιθανοί κίνδυνοι όπως μούχλα.¹² Η συχνή και επαναλαμβανόμενη χρήση επίσης μπορεί να προκαλέσει φθορές. Τα εν λόγω παραδείγματα προκαλούν προβλήματα σε όλες τις πρώτες ύλες του βιβλίου, με ίσως πιο ευαίσθητο το χαρτί, κατ' επέκταση και στο περιεχόμενό του. Η θεραπεία που προτείνεται είναι η πρόληψη.

Ακόμη ενδιαφέρον έχει ο υπότιτλος «Πρώτες Βοήθειες» που δίνει ο Χούλης σε εισήγησή του στο συνέδριο «Πολιτική για τη Διατήρηση και τη Συντήρηση των Συλλογών των Βιβλιοθηκών» στο οποίο εξηγεί πως οι βιβλιοθήκες χρειάζεται να είναι εξοπλισμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να αντιμετωπισθεί οποιοσδήποτε μικροτραυματισμός στο βιβλιακό υλικό.²²

Κάθε βιβλίο γερνάει διαφορετικά (είχε χρησιμοποιήσει εύστοχα αυτό το ρήμα η Θάλεια Μιχελάκη). Η δύναμη του χρόνου περνάει και το επηρεάζει. Με το ξεφύλλισμα, το διάβασμα το βιβλίο αλλάζει και η επάλειψη του χρόνου φαίνεται πάνω του. Ο βιβλιοδέτης Κώστας Μπουντούρης αναφέρει "Η φυσική φθορά και η φυσική γήρανση ενός αντικειμένου είναι μέσα στα πλαίσια της εξέλιξης."²⁸

Όπως κάθε ζωντανός οργανισμός, το βιβλίο μπορεί να αποσυντεθεί στη φύση. Η πληρότητα της αποσύνθεσης εξαρτάται από την επιλογή της σύστασης της κόλλας και του επενδυτικού υλικού.

Το βιβλίο ως αντικείμενο έχει πολύ μεγάλο γραφιστικό ενδιαφέρον, πόσο μάλλον το χειροποίητο δεμένο βιβλίο. Κάθε άνθρωπος, με βιβλιοδετικό φίλτρο ή χωρίς, έχει την ευκαιρία να προσεγγίσει το βιβλίο από όποια κατεύθυνση επιθυμεί. Συζητώντας με βιβλιοδέτες παρατήρησα πως ακόμα και ανάμεσα τους, η προσέγγιση σε δομή, ορολογία ακόμα και στα ίδια τα στάδια της τεχνικής ποικίλει.

ΜΕΡΟΣ II

Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Το επάγγελμα του βιβλιοδέτη εμφανίζεται παράλληλα με την εμφάνιση του βιβλίου, στην αρχή της ιστορίας.²⁹ Ο βιβλιοδέτης κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων υπηρετεί πιστά το βιβλίο παρά τις συνεχείς αλλαγές που συμβαίνουν τριγύρω. Τι είδους άνθρωπος αναλαμβάνει ένα τέτοιο έργο; Έχουν κοινά μεταξύ τους οι άνθρωποι αυτού του χώρου; Τι σχέση έχουν με τα δημιουργήματά τους;

Όταν ξεκίνησα την πρακτική μου στο καλλιτεχνικό βιβλιοδετείο του Γιώργου Μπαλογιάννη το 2021, χρειάστηκε για λίγο καιρό απλά να τον παρακολουθώ καθώς εργαζόταν. Με το βλέμμα μου ακολουθούσα κάθε κίνηση που διέγραφαν τα χέρια του, κάθε χειρομορφή, κάθε άγγιγμα. Παρατήρησα σε διάφορες στιγμές πώς έπιανε με τρυφερότητα το βιβλίο που έφτιαχνε. Αυτή η στοργική συμπεριφορά του βιβλιοδέτη απέναντι στο βιβλίο του, εντυπώθηκε στη μνήμη μου.

Το φθινόπωρο του 2022 ήρθα σε επαφή με ένα πρότζεκτ της ARA Ελλάδας (les Amis de la Reliure d'Art/ Φίλοι της Βιβλιοδεσίας Τέχνης) όπου είχαν αποτυπωθεί σε βίντεο βιβλιοδέτες εν ώρα εργασίας. Έχοντας πρόσβαση σε όλο το αρχειακό υλικό αποδείχθηκε πως η τρυφερότητα δεν ήταν χαρακτηριστικό μόνο του Γιώργου αλλά και των υπόλοιπων βιβλιοδετών που συμμετείχαν. Μπορεί να μην γνωρίζουμε πόσο συνειδητά ή ασυνείδητα γίνονται οι κινήσεις αυτές όμως μπορούμε να τις προσεγγίσουμε μελετώντας τα δυο μέλη που απαρτίζουν τη σχέση: βιβλιοδέτη, βιβλίο.

3.1. Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης

Στα προηγούμενα κεφάλαια έχει προηγηθεί ήδη η γνωριμία με το βιβλίο, και με μια από τις τεχνικές βιβλιοδεσίας, την τεχνική του καλύμματος. Σε αυτό το κεφάλαιο θα επικεντρωθώ στον άνθρωπο πίσω από τη διαδικασία, τον βιβλιοδέτη.

Ας γνωρίσουμε τον βιβλιοδέτη μέσα από την ιδιότητά του ως τεχνίτη.

Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη τεχνίτης ορίζεται "ο επαγγελματίας που ασκεί μια τέχνη, συνήθως χειρωνακτικό επάγγελμα που απαιτεί ειδικευση."¹⁹

Ο κοινωνιολόγος Richard Sennett, στο βιβλίο του, «Ο τεχνίτης», επισημαίνει: "είναι τεχνίτες επειδή είναι αφοσιωμένοι στην καλή δουλειά ως αυτοσκοπό."³⁰

Στην έρευνά του αναγνωρίζει ένα εύρος επαγγελματιών ως τεχνίτες π.χ. αγγειοπλάστες, χημικούς, μάγειρες κ.α. Βασίζόμενος περισσότερο στην ιδεολογία τους: Ο τεχνίτης μέσα από την εργασία του αναζητάει το "τέλειο". Η ολοκλήρωση μιας εργασίας με επιτυχία του προσφέρει βαθιά προσωπική ικανοποίηση. Ο σκοπός της εργασίας του στηρίζεται περισσότερο στην αίσθηση πληρότητας που του προσφέρει παρά στο οικονομικό όφελος.³⁰

Και πώς γίνεται κάποιος τεχνίτης; Χρειάζεται τριβή με το αντικείμενο σε βάθος χρόνου και εξάσκηση στην πράξη.

Σύμφωνα με τον Sennett, μπορεί ακόμα και να προσδιοριστεί ο χρόνος που μπορεί να καταρτίσει έναν ειδικευμένο τεχνίτη: "Όλη η εργασία του τεχνίτη βασίζεται σε πολύ αναπτυγμένη δεξιότητα. Με ένα κοινώς χρησιμοποιούμενο μέτρο, κάπου 10.000 ώρες πείρας απαιτούνται για να δώσουν έναν μάστορα, ξυλουργό ή μουσικό."³⁰

Η δεξιότητα αναπτύσσεται με την οργανωμένη επανάληψη μιας ενέργειας. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ο άνθρωπος αυτοελέγχεται, ανέχεται την επανάληψη, διευρύνει τους ορίζοντες, επιλύει τα προβλήματα, γίνεται πιο επιδέξιος. Εφόσον ο άνθρωπος κάνει κάτι εξαιρετικά καλά, μπορεί να νιώθει σε βάθος και να έχει συνείδηση αυτού που κάνει, η τεχνική παύει να είναι πια μια απλή δραστηριότητα.³⁰

Ο Γεράσιμος Χρηστάκης, ο βιβλιοδέτης που δίδαξε τον Γιώργο Μπαλογιάννη, ήταν ένας μεγάλος τεχνίτης. Ακόμα και σε μεγαλύτερη ηλικία και ενώ η όρασή του δεν ήταν καλή, μπορούσε και έραβε βιβλία με ταχύτητα και άνεση με το ίδιο καλό αποτέλεσμα. Αν λάβει κανείς υπόψη του πως το ράψιμο χρειάζεται συγχρονισμό και των δύο χεριών ενώ ακολουθούν διαφορετικές διαδρομές και οδηγίες το κάθε ένα, αντιλαμβανόμαστε πως το σώμα του γνωρίζει τη διαδικασία ως δεύτερη φύση και είναι μέρος της ύπαρξής του αλλά και πως η αγάπη για το επάγγελμα υπερσχύει της αδυναμίας του σώματος.

Οι τεχνίτες για την εργασία τους χρησιμοποιούν αντικείμενα (εργαλεία) μέσω των οποίων μπορούν να δώσουν μορφή σε άλλα αντικείμενα. Συγκεκριμένα ο Flusser αναφέρει για τα εργαλεία πως "μεταμορφώνονται σε απλοποιημένες και πιο αποτελεσματικές προεκτάσεις χεριών. Η χειρονομία του "κάνω" . . . μπορεί τώρα να συνεχιστεί, καθώς τα χέρια, εφοδιασμένα με εργαλεία, έχουν γίνει λιγότερο ευάλωτα."³¹ Ενώ ο τεχνίτης χειρίζεται τα εργαλεία, το σώμα συνεχίζει να αισθάνεται πώς αντιδρούν τα υλικά με τα οποία εργάζεται και τον ενημερώνει απευθείας.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιεί ο βιβλιοδέτης μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε εργαλεία μέτρησης, κοπής (αιχμηρά), άσκησης πίεσης. Το χέρι αγκαλιάζει το ίδιο εργαλείο με πολλούς τρόπους ανάλογα με το βήμα, την άνεση στη λαβή, την αποτελεσματικότητα ή ότι έχει διδαχθεί. Ο βιβλιοδέτης συνεχίζει να συνδέεται με το βιβλίο-αντικείμενο ακόμα και με προεκτάσεις εργαλείων στα χέρια. Καθώς ελέγχει την πορεία της κίνησης που θα ακολουθήσει, την ένταση της πίεσης που ασκεί, και την ταχύτητα που εργάζεται, όλες οι αισθήσεις του δουλεύουν. Διαισθάνεται δονήσεις, ακούει τις αντιστάσεις του υλικού. Η όραση σε συνδυασμό με την αίσθηση της αφής και της ακοής προσφέρουν μια βαθιά κατανόηση της πορείας της εργασίας και του ίδιου του αντικειμένου.

Ο βιβλιοδέτης για να εργαστεί χρειάζεται οργάνωση στο χώρο του. Είναι απαραίτητο τα εργαλεία που χρησιμοποιεί περισσότερο να είναι διαθέσιμα και τοποθετημένα με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να τα πιάσει γρήγορα όταν τα χρειαστεί. Είναι ο ήρεμος και με καλή στάση σώματος τεχνίτης αυτός που έχει την ικανότητα να

κατευθύνει τις δεξιότητες-ικανότητές του, να χειριστεί τα εργαλεία του με το μέγιστο δυνατό όφελος.³

Μια βασική πτυχή της βιβλιοδεσίας είναι και η σωματικότητα. Απομονώνοντας το σώμα του βιβλιοδέτη καθώς εργάζεται γίνεται πιο ξεκάθαρη μια σειρά κινήσεων από τα δάχτυλα, τα χέρια και το σώμα. Στις περισσότερες βιβλιοδετικές εργασίες ο βιβλιοδέτης είναι όρθιος. Το σώμα του μοιάζει με δορυφόρο σε τροχιά γύρω από το βιβλίο. Ολόκληρο το σώμα συμμετέχει στη διαδικασία. Κρατάει αντίσταση, εκμεταλλεύεται το βάρος του, η στάση σώματος προσθέτει-ενισχύει στη χρήση-επίδραση των εργαλείων.

Ως χειρώνακτας, η εργασία του γίνεται κυρίως με τα χέρια τα οποία διπλώνουν, κόβουν, ράβουν, κολλάνε, τοποθετούν, επεξεργάζονται. Πέρα από τις απαραίτητες τεχνικά εργασίες τα χέρια κινούνται, αφουγκράζονται, αγγίζουν. Η παλάμη περνάει σκόπιμα πάνω από επιφάνειες χωρίς φαινομενικά να προσφέρει κάτι στο τελικό αποτέλεσμα. Τα χέρια ακολουθούν μια δική τους χορογραφία στο χώρο ανεξαρτήτως της ψυχρής εκτέλεσης οδηγιών. Μέσα στα αγγίγματα αυτά υπάρχει πολλή φροντίδα και ενδιαφέρον για το αντικείμενο.

"Ενώ εργαζόμουν μια μέρα στο εργαστήριό μου, έγινε διακοπή ρεύματος στην περιοχή. Συνέχισα κανονικά τις βιβλιοδετικές εργασίες που είχα να κάνω, χωρίς να επηρεαστώ. Χρησιμοποίησα τα εργαλεία μου και τις χειροκίνητες μηχανές που βρίσκονταν στο χώρο. Πιο αργά το απόγευμα εμφανίστηκε η μόνη δυσκολία όταν άρχισε να πέφτει ο ήλιος: το φως λιγότευε και δεν μπορούσα να δω."

Την παραπάνω ιστορία την μοιράστηκε μαζί μου ο Γιώργος Μπαλογιάννης. Τα λόγια του και η έκφρασή του έδειχναν μια αίσθηση ελευθερίας και ανεξαρτησίας.

Η βιβλιοδεσία είναι ένα παραδοσιακό επάγγελμα που μπορεί να ασκηθεί μέχρι και σήμερα χωρίς ρεύμα διότι υπήρχε αιώνες πριν την εφεύρεση του ηλεκτρισμού.

Σήμερα ο βιβλιοδέτης μπορεί να επιλέξει αν θα επενδύσει σε χειροκίνητη μηχανή, ή σε μια που λειτουργεί με ρεύμα.

3.2. Ένα επάγγελμα low tech

Το φως είναι πολύ σημαντικό για το επάγγελμα, για πρακτικούς και συναισθηματικούς λόγους. Στις προτάσεις για το στίσιμο ενός εργαστηρίου βιβλιοδεσίας η Φρόσω Γανιάρη πρώτα από όλα αναφέρει τη σημασία του φωτός: « . . . πλούσιο φυσικό φωτισμό, απαραίτητο για τη δουλειά τη λεπτομέρειά της, για την εύκολη ανάγνωση των χρωματικών κλιμάκων, για καλύτερη ψυχική διάθεση»⁷

Ο τεχνίτης βρίσκει λύσεις μόνος του και αυτοσχεδιάζει με τα εργαλεία και τα μέσα που έχει στην κατοχή του. Υπάρχει ένας όρος που μπορεί να περιγράψει το επάγγελμα-συνθήκη, η "χαμηλή τεχνολογία" ή αλλιώς "low tech". Σχεδόν για κάθε ηλεκτρονική συσκευή ή μηχανή που κινείται με πετρέλαιο, υπήρχε παλαιότερα μια εναλλακτική λύση χαμηλής τεχνολογίας που τροφοδοτούνταν από τους ανθρώπινους μύες, το νερό ή τον άνεμο. Σε αντίθεση με την ηλιακή και την αιολική ενέργεια, η ανθρώπινη ενέργεια είναι πάντα διαθέσιμη ανεξαρτήτως εποχής και ώρας της μέρας.³² Υπάρχουν πολλές δυνατότητες σε παλαιότερες και συχνά ξεχασμένες γνώσεις και τεχνολογίες, όταν πρόκειται για τον σχεδιασμό μιας βιώσιμης κοινωνίας.³³

Με την εξέλιξη της τεχνολογίας όλο και περισσότερα επαγγέλματα βασίζονται στο ρεύμα και το διαδίκτυο, επενδύοντας σε νέες τεχνολογίας μηχανήματα και εξοπλισμό. Η βιβλιοδεσία είναι δύσκολο να παραμένει ανεπηρέαστη στις αλλαγές που συμβαίνουν σε κλάδους με τους οποίους συνεργάζεται, όπως η τυπογραφία που εξελίσσεται συνεχώς τεχνολογικά. Ο βιβλιοδέτης μαθαίνει να προσαρμόζεται στις αλλαγές, στις νέες δυνατότητες εκτύπωσης, στα νέα χαρτιά και επενδυτικά υλικά. Προσαρμόζεται σε εξωτερικές επιρροές αλλά παραμένει σταθερός στα πιστεύω του και τα παραδοσιακά στοιχεία που θεωρεί αλάνθαστα και πλήρη.

Ο Γ. Μπαλογιάννης αναφέρει: "Πάντα προσπαθείς να ακολουθήσεις τον παλιό τρόπο -είναι ο καλύτερος- αντέχει περισσότερο. Από ανάγκη μόνο χρησιμοποιείς νέα υλικά όπως το μπάκραμ** και το τσέχικο* ή δοκιμάζεις νέα μηχανήματα και εργαλεία."

Από την άλλη, σύμφωνα με τη βιβλιοδέτρια Θάλεια Μικελάκη, η ψηφιακή εποχή έχει προσφέρει με τους τρόπους της: στην κοινωνικοποίηση, στη γνωριμία μεταξύ βιβλιοδετών από όλο το κόσμο, στην ανταλλαγή ιδεών και τεχνικών, στην προώθηση της βιβλιοδεσίας για να τη γνωρίσει ο κόσμος. Επιτρέπει στον βιβλιοδέτη

τσέχικο*: έχει αυτή την ονομασία μεταξύ των βιβλιοδετών, είναι επενδυτικό υλικό που παραγόταν στην Τσεχία. Είναι ένα είδος πανιού λεπτό με μια ιδιαίτερη υφή. Δεν μπορεί να βρεθεί στην αγορά πια γιατί το εργοστάσιο που το παρήγαγε έχει κλείσει.

μπάκραμ** (Buckram): επενδυτικό υλικό με ελαφρώς γυαλιστερή επιφάνεια, από ύφασμα που έχει ενισχυθεί με ακρυλικό. Ανθεκτικό υλικό, ιδανικό για χρυσοτυπίες.

3.3. Η φύση του επαγγέλματος προβάλλεται στον τεχνίτη

να ανοιχτεί, να επικοινωνήσει τη δουλειά του και να δείξει αυτά που φτιάχνει ενώ βρίσκεται στο εργαστήριό του.

Επίσης ενδιαφέρουσες δυνατότητες προκύπτουν όταν συνδυάζουμε την παλιά τεχνολογία με νέες γνώσεις και νέα υλικά ή όταν εφαρμόζουμε παλιές ιδέες και παραδοσιακές δεξιότητες-γνώσεις στη σύγχρονη τεχνολογία.³³ Η χαμηλή τεχνολογία προσφέρει ποιότητες όπως ανεξαρτησία, συμμετοχή του σώματος, αντοχή στο χρόνο, φροντίδα, που λείπουν από την εποχή μας.

Το 2021, η ARA, με υπεύθυνη τη Θάλεια Μιχελάκη, ξεκίνησε ένα πρότζεκτ όπου γυρίστηκαν πέντε βίντεο σε πέντε διαφορετικά βιβλιοδετεία της Αττικής. Πρόκειται για την καταγραφή της βιβλιοδεσίας ενός βιβλίου διαδοχικά από πέντε τεχνίτες. Μέχρι τότε γνώριζα μόνο τον τρόπο που δούλευε ο Γιώργος Μπαλογιάννης και είχα έρθει σε επαφή με κάποιους από τους βιβλιοδέτες (που συμμετείχαν στο βίντεο) και τη δουλειά τους χωρίς όμως να έχω δει πώς δουλεύουν. Παρακολουθώντας τα αρχεία που ήταν προς επεξεργασία (edit), παρατήρησα πόσο διαφορετικά έκαναν κάποια βήματα της διαδικασίας, αλλά και κάποια κοινά που μοιράζονταν όλοι. Ένα από αυτά ήταν η διαρκής κίνηση των χεριών τους. Ακόμα και στις παύσεις τα χέρια συνέχιζαν να κάνουν μικρές διορθωτικές κινήσεις, με μια ενεργητική τάση για δράση και επέμβαση. Αναρωτήθηκα σε ποια άλλα σημεία μοιάζουν οι βιβλιοδέτες και σε ποια διαφέρουν.

Σύμφωνα με τους Ανδρέα και Φρόσω Γανιάρη η προσωπικότητα του βιβλιοδέτη είναι αποτέλεσμα εκ γενετής διανοητικών και σωματικών ικανοτήτων συνδυαστικά με εκ των υστέρων αποκτηθείσες γνώσεις και καλλιέργεια πνευματική.⁷

Πράγματι κάθε ένας ξεχωρίζει από τα προσωπικά του χαρακτηριστικά, τις έμφυτες και επίκτητες ικανότητές του. Οι διαφορές μεταξύ βιβλιοδετιών κάνουν το έργο του ενός να είναι διακριτό από του άλλου. Για έναν τεχνίτη μπορεί να είναι ευκολότερη η διακόσμηση ενώ για έναν άλλον το περίπλοκο κέντημα ενός χειροποίητου κεφαλαριού. Ένα κοινό που έχουν οι βιβλιοδέτες είναι η αγάπη τους για αυτό που κάνουν, τη βιβλιοδεσία η οποία και τους διαμορφώνει.

Στο εργαστήριο ο νεαρός τεχνίτης εκπαιδεύεται από έναν ανώτερο ώστε να βελτιώσει τις δεξιότητές του και να αποκτήσει πείρα. Κάθε μάστορας στο ρόλο του εκπαιδευτή έχει την δική του μέθοδο.³⁰ Ο μαθητευόμενος ακολουθεί κάθε κίνηση της τεχνικής του σαν ένα βήμα μιας απαιτητικής χορογραφίας. Εμπλουτίζοντας την πορεία του με νέες γνώσεις και εμπειρίες και ύστερα από συνεχή επανάληψη και τριβή με το αντικείμενο, αναπτύσσει μια δική του χορογραφία.

Η βιβλιοδεσία αποτελείται από μια σειρά βημάτων. Ανάλογα με το είδος της τεχνικής αλλάζει ο αριθμός και η δυσκολία αυτών. Κάθε βήμα πρέπει να ολοκληρωθεί για να προχωρήσει η διαδικασία στο επόμενο. Δεν υπάρχει ελευθερία επιλογής στην ακολουθία των βημάτων της διαδικασίας που είναι γραμμική.

Οι μεγάλες παύσεις είναι μέρος της διαδικασίας. Τις συναντάμε σε βήματα που συμπεριλαμβάνουν κόλλα, και πρέσα δηλαδή άσκηση πίεσης με μηχανή ή με τοποθέτηση βάρους στην επιφάνεια. Ανάλογα με την εμπειρία του, ο βιβλιοδέτης μπορεί να καταλάβει πόσο χρόνο θα χρειαστεί να στεγνώσει και να πρεσαριστεί το βιβλίο. Η αναμονή μπορεί να είναι από λίγα λεπτά μέχρι μια ολόκληρη μέρα.

Κατά κύριο λόγο η βιβλιοδεσία είναι ένα επάγγελμα μοναχικό. Ο τεχνίτης αφιερώνεται πλήρως στο έργο του. Ο ίδιος είναι υπεύθυνος για την οργάνωση και την ολοκλήρωση των εργασιών. Έρχεται σε επαφή κυρίως εντός του εργαστηρίου ή μέσω τηλεφώνου με πελάτες και συνεργάτες.

Η επαφή με το χαρτί πρέπει να γίνεται με καθαρά χέρια και ήπιες κινήσεις λόγω της σύστασής του. Το χαρτί είναι ένα ευαίσθητο υλικό που βρίσκεται παντού στο εργαστήριο. Ο πάγκος πρέπει να είναι πάντα καθαρός και σε απόσταση από νερό ή άλλους πιθανούς κινδύνους.

Τα χέρια είναι το πιο σημαντικό εργαλείο που έρχεται σε επαφή με το βιβλίο. Μαθαίνουν να προσαρμόζονται, να συντονίζονται και να ακολουθούν τα μάτια και τον εγκέφαλο: Αφενός για τη χρήση αιχμηρών εργαλείων όπου απαιτείται έλεγχος, προσοχή και μεθοδευμένες αργές κινήσεις- τόσο για την ασφάλεια του τεχνίτη όσο και του αντικειμένου. Αφετέρου επειδή το βλέμμα επικεντρώνεται σε μικρή επιφάνεια και καθώς οι λεπτομέρειες έχουν σημασία συχνά

3.4. Η σχέση του βιβλιοδέτη με το βιβλίο

τα χέρια πρέπει να ανταπεξέλθουν σε εργασίες μικρής κλίμακας.

Η βιβλιοδεσία είναι μια τέχνη που κινείται με το δικό της ρυθμό: αποτελούμενη από πολλά βήματα σε σειρά και παύσεις. Είναι απαραίτητη η αποδοχή της διαδικασίας με τις επαναλήψεις που απαιτεί και τα διαφορετικά στάδιά της. Ο βιβλιοδέτης έχει ή αναπτύσσει υπομονή, ηρεμία, ταπεινότητα, είναι μοναδικός σε ύφος και κινησιολογία, οργανωτικός, υπεύθυνος και μοναχικός, τακτικός, έχει υψηλή αντιληπτική ικανότητα. Ακολουθώντας συνεχώς την απαιτητική χορογραφία της καλλιτεχνικής βιβλιοδεσίας, είναι επακόλουθο τα χέρια του βιβλιοδέτη να κινούνται με φυσικότητα.

Το αγαπημένο μου κομμάτι της βιβλιοδεσίας μέχρι και σήμερα είναι οι ασυνείδητες γεμάτες τρυφερότητα κινήσεις από τον βιβλιοδέτη προς το βιβλίο. Έχοντας παρακολουθήσει τον μάστορα Γιώργο Μπαλογιάννη να κινείται με αυτό τον τρόπο όταν μοιράστικα μαζί του αυτή την παρατήρηση μου απάντησε πως δεν το έκανε συνειδητά.

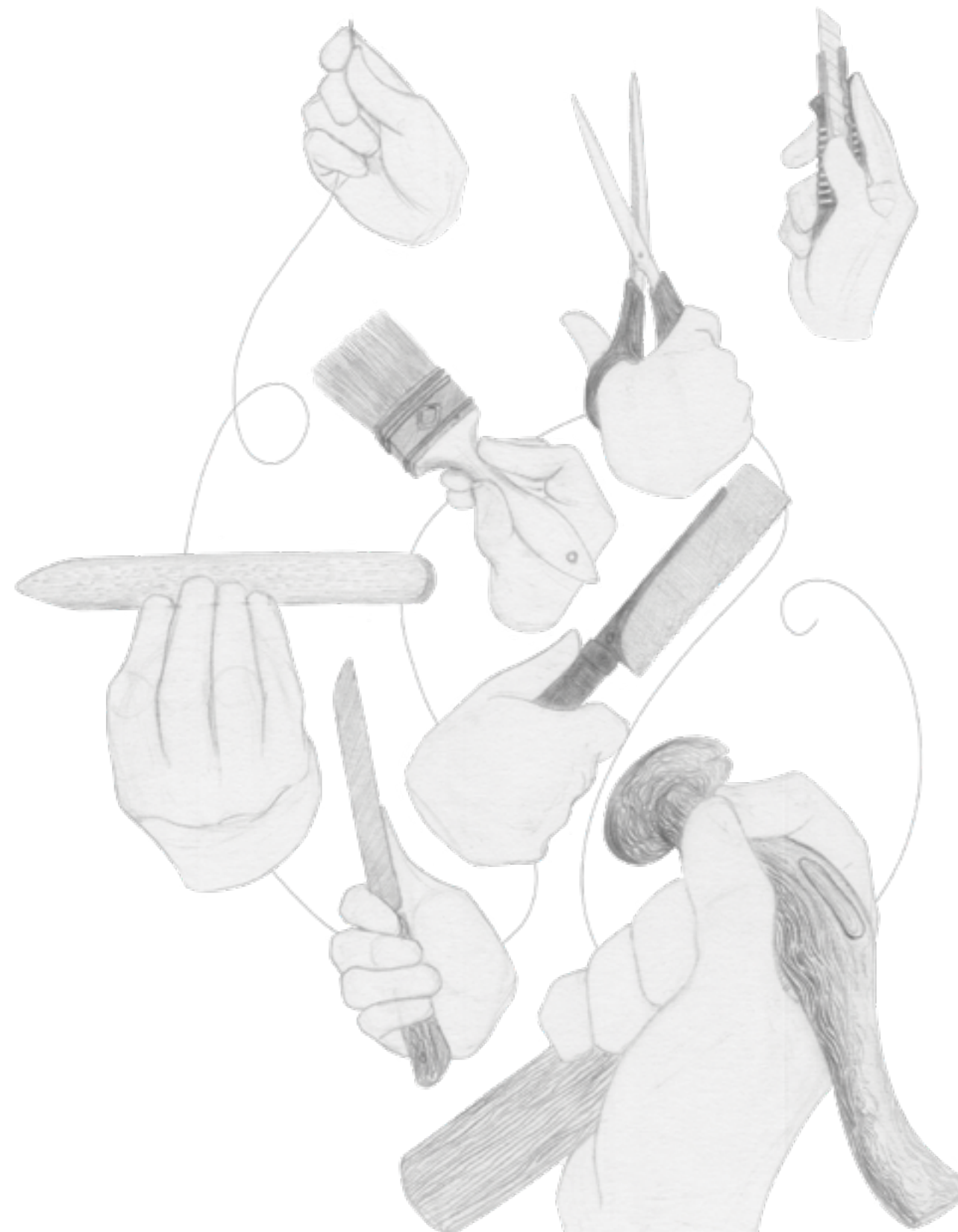
Πιστεύω πως είναι μια βαθιά σύνδεση που μπορεί να την αντιληφθεί ο θεατής, και αποζητώ να αποτυπωθεί με όσους περισσότερους τρόπους μπορώ (κείμενο, βίντεο και εικονογραφήσεις που αποτελούν την πτυχιακή μου). Βάσει στοιχειώδους εμπειρίας προσπάθησα να εντοπίσω τους λόγους που μπορεί να έχει αναπτυχθεί αυτή η σύνδεση.

Οι Ανδρέας και Φρόσω Γανιάρη αναφέρουν:

"Το έργο του [βιβλιοδέτη] -κατά παραγγελία ή όχι- είχε ενσωματωμένη την προσωπική έκφραση του καλλιτέχνη βιβλιοδέτη αλλά και κάτι από την αισθητική του τόπου και της εποχής μεταφερμένη πάνω και μέσα στο βιβλίο, με τα υλικά μέσα της βιβλιοδεσίας και της χρυσωτικής.

*Οι επιλογές αυτές -των μέσων δηλαδή της καλλιτεχνικής έκφρασης- όντας προνόμιο αλλά και ευθύνη μαζί, του ίδιου του δημιουργού, αντανακλούν όχι μόνο τη δεξιολογική ικανότητά του, αλλά και τη φαντασία και την ευαισθησία του, με άλλα λόγια την προσωπικότητά του."*⁷

Τα χρώματα, οι υφές, το στίσιμο της διακόσμησης είναι τα πιο

ευδιάκριτα στοιχεία που έχει κάποιος για να αναγνωρίσει τον δημιουργό του έργου. Φαίνεται ακόμα και στην προτίμηση που έχει ένας πελάτης σε έναν βιβλιοδέτη αφού πρώτα δει δείγμα της δουλειάς του: μια παλαιότερη βιβλιοδεσία. Το βιβλίο, ειδικά στις πιο καλλιτεχνικές βιβλιοδεσίες, ακτινοβολεί τον χαρακτήρα του τεχνίτη. Όσοι έχουν ασχοληθεί με την τέχνη της βιβλιοδεσίας μπορούν να αντιληφθούν περισσότερα στοιχεία σε μικρότερης κλίμακας λεπτομέρειες. Μπορούν να φανούν οι κατασκευαστικές προτεραιότητες του δημιουργού πάνω στο έργο, τα βήματα που έχει εξασκηθεί περισσότερο ή τα σημεία που πειραματίζεται συνδυάζοντας τις γνώσεις του. Συνήθως τα πιο περιποιημένα σημεία είναι τα πιο σημαντικά για αυτόν.

Παρατηρώντας ένα βιβλίο, μπορούμε να διακρίνουμε την προσωπικότητα του βιβλιοδέτη σε αυτό. Η σχέση τους επεκτείνεται όμως και σε στοιχεία που δε μπορεί να γίνουν αντιληπτά παρά μόνο βιωματικά.

ΑΦΗ

Με τα χέρια του ο βιβλιοδέτης έχει συνεχή επαφή με το αντικείμενο: με όλες τις επιφάνειές του, εσωτερικά και εξωτερικά. Με τις παλάμες το κρατάει, ασκεί πίεση, με τα ακροδάχτυλα το αγγίζει προσεκτικά σαν να το καϊδεύει. Το μάτι μεταφέρει εικόνες που περιέχονται σε ένα πλαίσιο, ενώ με το άγγιγμα - την αφή - προσλαμβάνονται περισσότερα δεδομένα και πληροφορίες.³⁰ Η αίσθηση των υλικών μεταφέρεται στα χέρια και μέσω των εργαλείων που λειτουργούν ως προέκτασή τους. Καθ' όλη τη διάρκεια δημιουργίας του βιβλίου, τα χέρια του βιβλιοδέτη βρίσκονται σε κίνηση πάνω και γύρω από το βιβλίο.

ΝΟΗΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Η επεξεργασία της διαδικασίας γίνεται σε νοητικό επίπεδο εντός και εκτός εργαστηρίου, πριν και κατά τη διάρκεια της εργασίας. Ο βιβλιοδέτης οραματίζεται το έργο του: την τεχνική, τα υλικά που θα χρησιμοποιήσει, τη διακόσμηση. Ίσως αναζητήσει μια λύση σε ένα σχεδιαστικής ή κατασκευαστικής φύσης πρόβλημα που εμφανίστηκε, πιθανόν να αναθεωρήσει και να αναδιοργανώσει το χρονοδιάγραμμα που θα ακολουθήσει. Η ιδέα που βρίσκεται στο νοητικό πεδίο, αναμένει με λαχτάρα να πάρει μορφή. Όσο οραματίζεται το βιβλίο, ο βιβλιοδέτης συνδέεται μαζί του.

ΧΡΟΝΟΣ

Από τη φύση της, η διαδικασία βιβλιοδέτησης έχει μεγάλη διάρκεια, με διακυμάνσεις και παύσεις. Δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο χρόνος που αφιερώνει ο βιβλιοδέτης σε μια εργασία. Ενώ για κάποια βήματα της βιβλιοδεσίας έχει συνεχή τριβή με το αντικείμενο, σε άλλα θα χρειαστεί να επανέρθει από ώρες έως ημέρες αργότερα. Όταν ξανασυναντήσει το βιβλίο θα είναι υπό διαφορετικό φως και διάθεση. Ανάλογα με το αίτημα του πελάτη η κάθε «δουλειά» μπορεί να πάρει από μία βδομάδα μέχρι ένα μήνα ή ακόμα και ένα χρόνο για να ολοκληρωθεί. Όσο η εργασία πάνω στο βιβλίο γίνεται μέρος της καθημερινότητας του βιβλιοδέτη, η σχέση τους χτίζεται σε βάθος χρόνου.

ΛΑΘΗ

Έστω ότι κρατάμε ένα δεμένο στο χέρι βιβλίο το οποίο είναι λειτουργικό και αισθητικά άρτιο. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση το βιβλίο μπορεί να κρύβει κάποια διορθωμένα μικρά ή μεγάλα λάθη. Ενώ αυτή η πληροφορία δεν περνάει στον παρατηρητή/αναγνώστη, ούτε επηρεάζει το βιβλίο λειτουργικά, το συνδέει για άλλη μια φορά με τον βιβλιοδέτη. Ανάλογα με τη φύση του λάθους, η στιγμή αυτή θα στοιχίσει χρόνο, θα επηρεάσει την πορεία και τον ρυθμό της εργασίας και ίσως ακόμα χρειαστεί να αρχίσει η διαδικασία ή ένα μέρος της από την αρχή. Είναι μια στιγμή που τη γνωρίζει μόνο ο βιβλιοδέτης, ένα σημείο αναφοράς, που συχνά μετατρέπεται σε γνώση και αργότερα αξιοποιείται στην πορεία του ως μάστορα.

ΓΕΝΕΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να ερευνηθεί εάν μπορεί να ταυτοποιηθεί ο βιβλιοδέτης μέσω των στοιχείων που βρίσκονται σε εμφανείς ή κρυμμένες επιφάνειες του βιβλίου. Διότι κατά τη διάρκεια της εργασίας του, ασυνείδητα, μεταφέρει γενετικό υλικό: Μέσω της αφής αφήνει αποτυπώματα-ίχνη στις σελίδες του ενώ εσωτερικά της κατασκευής, ανάμεσα από επιφάνειες που έχει προηγηθεί επίστρωση με κόλλα, πιθανώς να υπάρχουν υποψίες από τρίχες, νεκρά κύτταρα ή ιδρώτα. Σε ειδικές περιπτώσεις σαν τεχνίτης που δουλεύει με αιχμηρά εργαλεία και σαν άνθρωπος που έχει συναισθήματα, μπορεί να βρεθούν ακόμα και σάλιο, αίμα ή δάκρυα.

Βιβλιοδέτης και βιβλίο συνδέονται με τρόπο που δεν φαίνεται με γυμνό μάτι.

Οι Ανδρέας και Φρόσω Γανιάρη αναφέρουν: "*Ο βιβλιοδέτης σαν προσωπικότητα παραμένει αμετάβλητος, μια σταθερή παράμετρος που επηρεάζει το βιβλίο παρά την αλλαγή των καιρών, των υλικών, των εργαλείων αλλά και της αισθητικής της βιβλιοδεσίας.*"⁷

Το βιβλίο, πέραν των στοιχείων που αναδεικνύουν την προσωπικότητά του βιβλιοδέτη που το έδεσε, φέρει επίσης πληροφορίες για την σχέση τους που δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές: τους ενώνουν γενετικό υλικό, στιγμές που έμειναν κρυφές, τριβή σε βάθος χρόνου, συνεχής σωματική επαφή. Δεν είναι ένα επάγγελμα που διεκπεραιώνει καταστάσεις. Περνάει κυριολεκτικά και μεταφορικά ένα κομμάτι του βιβλιοδέτη μέσα στο βιβλίο. Είναι μια ιδιαίτερη σχέση όπως κάθε σχέση δημιουργού-δημιουργήματος. Η έρευνα αυτή μπορεί να επεκταθεί σε φιλοσοφικές, κοινωνικές και ανθρωπολογικές διαστάσεις. Θεωρώ πως οι αυτοματοποιημένες κινήσεις τρυφερότητας είναι το πιο όμορφο κομμάτι της βιβλιοδεσίας και από μόνες τους δείχνουν τη βαθιά σύνδεση με το αντικείμενο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Καθώς το ενδιαφέρον μου για τον τεχνίτη με οδήγησε να ερευνήσω την σχέση που αναπτύσσεται με το βιβλίο μέσω της σωματικότητας, θέλησα στο εικαστικό μέρος της παρούσας πτυχιακής εργασίας να αποδώσω τη σύνδεσή τους και την τρυφερότητα μέσα από μια σειρά σχεδίων.

Για να μελετήσω τις στιγμές τρυφερότητας επέλεξα να κρατήσω σημειώσεις, να σχεδιάσω, να καταγράψω και να συλλέγω βίντεο βιβλιοδετών. Στην αρχή πραγματοποίησα μια βιντεοσκόπηση του Γιώργου Μπαλογιάννη εκτός εργαστηρίου, σε φωτεινότερο χώρο για να φαίνονται καθαρά οι κινήσεις και τα χέρια εν ώρα εργασίας. Τα βήματα της τεχνικής του καλύμματος καταγράφηκαν από την αρχή μέχρι το τέλος. Το βιβλίο που δέθηκε από τον βιβλιοδέτη κατά τη διαδικασία το κράτησα και το χρησιμοποίησα για ότι αφορούσε την έρευνά μου, έγινε το sketchbook μου. Αργότερα πραγματοποίησα και άλλα βίντεο.

Ένα άλλο μέρος της έρευνάς αφορούσε την αυτοπαρατήρηση. Καθώς εργαζόμουν στο εργαστήριο ή στο σπίτι κατέγραφα τις σκέψεις μου είτε μέσω ηχογραφήσεων είτε σε χαρτί. Στην προσπάθειά μου να αποδώσω αυτό που ένιωθα πέρασα αρκετές ώρες ράβοντας βιβλία και παράλληλα παρατηρώντας την αίσθηση στο σώμα μου.

Αρχική μου επιθυμία ήταν να αποτυπώσω τις χορογραφίες ολόκληρου του σώματος του βιβλιοδέτη. Ύστερα η φράση του Flusser " . . . το σώμα στο σύνολό του συμμετέχει στη χειρονομία "κάνω" (και, σε ένα διαφορετικό οντολογικό επίπεδο, το "πνεύμα"

4.1. Κατασκευή Εικαστικού Βιβλίου

συμμετέχει επίσης), αλλά η συγκέντρωση της προσοχής θα φωτίσει μόνο τα χέρια και θα αφήσει κάθε τι άλλο στη διάχυτη σκιά της περιφερειακής οπτικής."³¹ με ενέπνευσε να δώσω έμφαση στα χέρια: Σχεδιαστικά βρήκα πιο ενδιαφέρουσα την απόδοση της περίπλοκης κινησιολογίας τους, το ευδιάκριτό τους σχήμα και τις βοηθητικές σκιάς. Η επιλογή των βημάτων που αποδόθηκαν τελικά έγινε με βάση το ποσοστό σύνδεσης βιβλίου-βιβλιοδέτη.

Για την εικονογράφηση αποθήκευσα στιγμιότυπα από τα βίντεο, όπου οι χειρομορφές έχουν καθοριστική σημασία για την ροή κάθε βήματος. Ξεκίνησα να δουλεύω με προσχέδια επαναλαμβάνοντας τις γραμμές που ακολουθούν τα χέρια σε κάθε βήμα. Απλοποίησα την κίνηση των χεριών σε συνεχόμενες ροές. Έτσι στήθηκε ο κάρναβος κάθε έργου. Στον κάρναβο δημιούργησα συνθέσεις χειρομορφών. Το αποτέλεσμα είναι τέσσερις διαφορετικές χορογραφίες της διαδικασίας, τέσσερις διαφορετικές χορογραφίες επαφής τις οποίες στη συνέχεια "πέρασα" σε μεγάλο χαρτί. Η αλλαγή της διάστασης μου έδωσε ελευθερία κινήσεων και τη δυνατότητα να επικεντρωθώ στη λεπτομέρεια. Με μηχανικό μολύβι σχεδίασα τις μορφές των χεριών και πρόσθεσα σκιάς, ενώ οι γραμμές ροής είναι καθαρές και ισόπαχες και επεκτείνονται στην επιφάνεια. Με ξυλομπογιές πρόσθεσα χρώμα στα σημεία επαφής των χεριών με το βιβλίο. ύστερα και στις γραμμές ροής. Καθώς έδωσα περισσότερη σημασία στον κάρναβο τη σύνθεση και το στήσιμο των στοιχείων, τελικά δεν πειραματίστηκα με τα υλικά του σχεδίου όσο αρχικά πίστευα ότι θα συνέβαινε. Οι γραμμές μου είναι συνειδητά απαλές και σε ροή. Θέλω να υπάρχουν στοιχεία οργανικότητας στα σχέδιά μου, να αποτυπώνεται η κίνηση και να τονίζεται η επαφή. Τα σχέδιά μου τα επεξεργάστηκα ελάχιστα ψηφιακά για να παραμείνει το τελικό αποτέλεσμα του εικαστικού βιβλίου όσο πιο χειροποίητο γίνεται.

Σε αυτό το πλαίσιο δεν γινόταν διαφορετικά παρά να προχωρήσω και σε βιβλιοδεσία του "εικαστικού βιβλίου" σε τόμο ξεχωριστό από την ερευνητική εργασία. Αποτελείται από πέντε τυπογραφικά, με κάθε τυπογραφικό να αφορά μια θεματική. Τα δυο πρώτα και τα δύο τελευταία φιλοξενούν τις χορογραφίες: παρατήρημα*, ξήλωμα, ράψιμο, ποιοτικός έλεγχος ενώ το κεντρικό τον κύκλο ζωής του

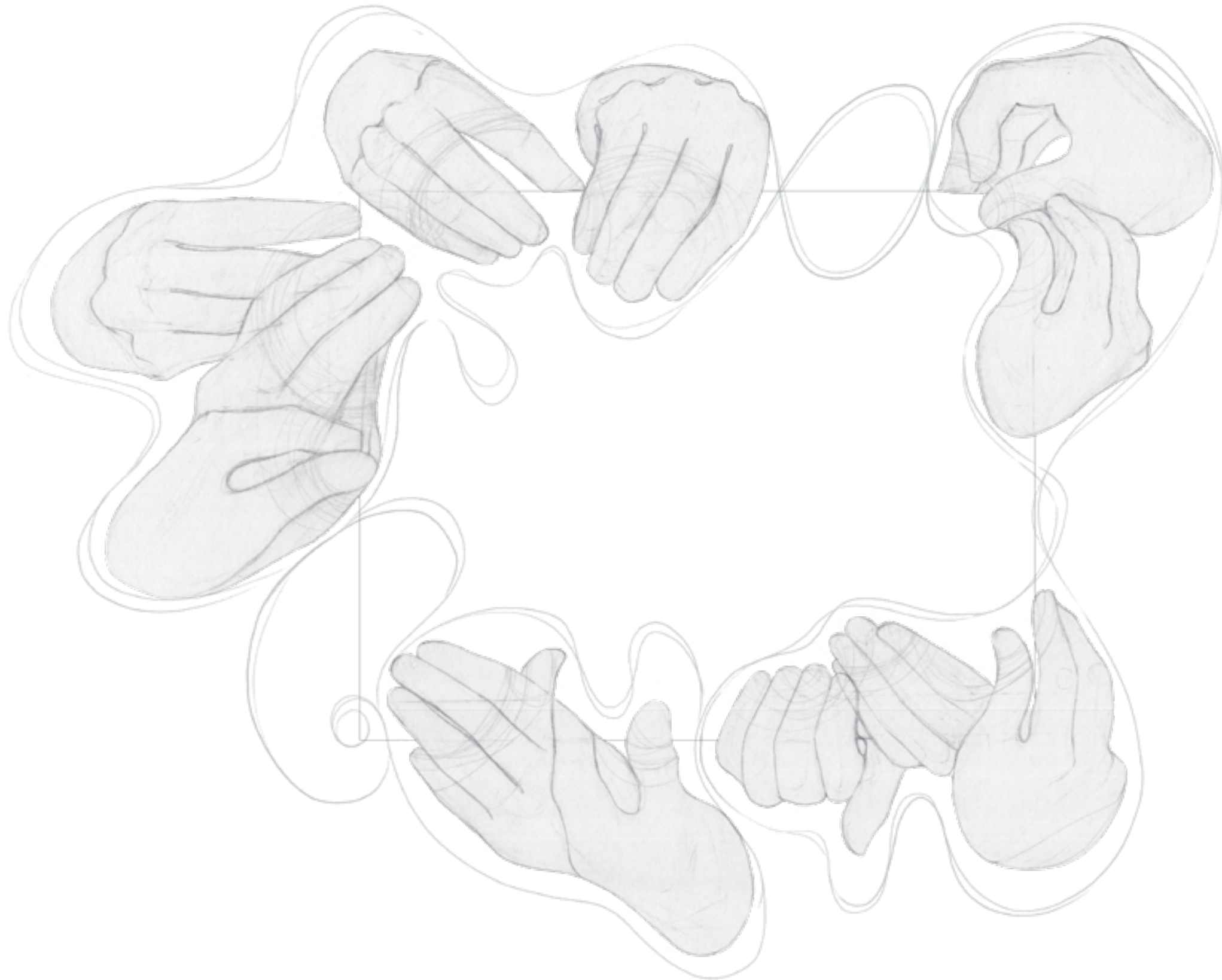
βιβλίου. Κάθε τυπογραφικό είναι διπλωμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργούνται δύο σαλόνια με ραφές και ένα κεντρικό σαλόνι χωρίς ραφή. Κάθε κεντρικό σαλόνι φιλοξενεί την κύρια εικονογράφηση- χορογραφία. Τα πλευρικά σαλόνια με τις ραφές στηρίζουν διαφορετικών μεγεθών και σχημάτων τυπογραφικά ανάλογα με το βήμα της διαδικασίας. Τα χαρτιά έχουν διαφορετικές ποιότητες για να συμπληρώνουν και να αναδεικνύουν το θέμα κάθε τυπογραφικού. Το βιβλίο είναι δεμένο με γαλλική ραφή σε σπάγκο αντί για φακαρόλα (βαμβακερή κορδέλα) και σε παραλλαγή της τεχνικής του καλύμματος. Η κλωστή είναι κόκκινη αφενός για να είναι ευδιάκριτη η ραφή και αφετέρου να αναδειχθεί το γεγονός ότι το βιβλίο δέθηκε στο χέρι. Το σύνολο είναι δομημένο έτσι ώστε ο αναγνώστης να παρακολουθήσει την διαδικασία της τεχνικής του καλύμματος μέσα από χορογραφίες χεριών, να αλληλεπιδράσει με το αντικείμενο και τις σελίδες καλώντας τον σε ένα επίπεδο να μιμηθεί και να συμμετάσχει στη διαδικασία.

Για τη διακόσμηση του υφασμάτινου καλύμματος του εικαστικού βιβλίου δημιούργησα ένα κλισέ (μεταλλική μήτρα) το οποίο αποτυπώνεται στην μπροστινή όψη του βιβλίου. Σε αυτό αναγράφεται ο τίτλος του βιβλίου «Τελετουργία των κινήσεων». Σχεδιαστικά αναπαριστά το κουκούτσι ενός ροδάκινου με τα γράμματα να θυμίζουν τις πτυχές του.

Στη θεωρητική εργασία έκρινα πως το κείμενο χρειάζεται να συνοδευτεί από επεξηγηματικές εικόνες για να είναι κατανοητό. Πρόκειται για εικονογραφήσεις σε ύφος κοντινό με αυτές του εικαστικού βιβλίου (κάποιες απλές, άλλες πιο περιεκτικές) με επεξηγήσεις και σχόλια για να μεταδοθεί η πληροφορία. Καθώς ο σχεδιασμός μου έδινε ένα ιδιαίτερα απαλό αποτέλεσμα, χρειάστηκε να επανασχεδιάσω τα προσχέδιά μου με μηχανικό μολύβι για να είναι ευδιάκριτες οι λεπτομέρειες. Τέλος για να μην αποδυναμωθούν τα σχέδιά μου από την καθαρότητα και την ένταση του γραπτού κειμένου, τα ξεχώρισα από το φόντο και τα τόνισα με επεξεργασία στο Photoshop. Το βιβλίο δέθηκε επίσης χειροποίητα με την τεχνική του καλύμματος πάνω σε φακαρόλα (για ευκολότερο άνοιγμα).

4.2. Κατασκευή Θεωρητικού Βιβλίου

Παρατήρημα*: ονομασία μεταξύ βιβλιοδετών για το ξεφύλλισμα και τον έλεγχο της κατάστασης του βιβλίου.

Συμπέρασμα

Κάθε μορφή που πήρε το βιβλίο, κατά τις πρώιμες μορφές του, συνέβαλε στο σχήμα που γνωρίζουμε σήμερα. Κατά τη διαδικασία της έρευνας, ανακαλύψαμε ότι δεν υπάρχει απόλυτη σαφήνεια όσον αφορά το πότε και το πού εμφανίζονται τεχνικές βιβλιοδεσίας, καθώς φαίνεται να αναπτύσσονται παρόμοιες τεχνικές παράλληλα σε διάφορα μέρη του κόσμου.

Το χειροποίητο βιβλίο είναι πολυδιάστατο. Το γεγονός ότι κατασκευάζεται στο χέρι κάνει τη διαδικασία προσωπική, μοναδική και πολύτιμη λόγω του χρόνου, της ενέργειας και της εμπειρίας που επενδύονται. Ανακαλύψαμε ιδιότητες και στοιχεία που ανέβασαν την αξία του σαν αντικείμενο: είναι "ζωντανό", έχει οργανικά χαρακτηριστικά, για να μιλήσουμε για αυτό χρησιμοποιούμε ορολογία σαν να πρόκειται για ανθρώπινο οργανισμό. Επίσης απαιτεί μελετημένη δομή και κατασκευή και επηρεάζεται από το πέρασμα του χρόνου. Μπορεί να έχει επαναλαμβανόμενους κύκλους ζωής καθώς μπορεί να συντηρηθεί και να επαναβιβλιοδετηθεί. Η διατήρηση στο χρόνο ή μια επόμενη ζωή βασίζεται στην επιλογή και την ενημέρωσή του κατόχου ως προς την ύπαρξη της Συντήρησης και της Βιβλιοδεσίας. Είδαμε πως οι βιβλιοδέτες ενώ διαφέρουν σε χαρακτήρα, αισθητική και εκτέλεση της τεχνικής, μοιράζονται την αγάπη που έχουν για τα βιβλία.

Με έκπληξη διαπιστώσαμε πως το βιβλίο σχετίζεται άμεσα με τον βιβλιοδέτη που το έχει βιβλιοδετήσει. Ένα κομμάτι του βιβλιοδέτη περνάει κυριολεκτικά και μεταφορικά μέσα στο βιβλίο που φτιάχνει με τις επιλογές που έχει κάνει στο αισθητικό κατασκευαστικό επίπεδο καθώς και μέσα από τη τριβή και την επαφή που είχαν κατά τη μορφοποίηση.

Αναδείξαμε τη συμμετοχή του σώματος του βιβλιοδέτη στη βιβλιοδεσία. Ως χειρώνακτας, ο τεχνίτης έχει συνεχή επαφή με το βιβλίο μέσω των αισθήσεων (οραση, οσφρηση, ακοη, αφη). Επικεντρωνόμαστε στις κινήσεις των χεριών του. Η βιβλιοδεσία είναι μια σειρά αποφάσεων του βιβλιοδέτη, μια χορογραφία χεριών και δαχτύλων. Κάθε κίνηση γίνεται αρχικά με επίγνωση. Τα χέρια

ακόμα και στις παύσεις αποζητούν να επιστρέψουν να έχουν επαφή με τις επιφάνειες του βιβλίου. Βιβλιοδέτης και βιβλίο έχουν μια σχέση φροντίδας: χάρη, επιβεβαιωτικές κινήσεις. Οι προσεκτικές κινήσεις είναι φορτισμένες με τρυφερότητα. Γνωρίζει ότι το βιβλίο είναι ευάλωτο και το ακουμπάει με προσοχή και αγάπη. Μαγευτικά με από την τελετουργία των κινήσεων και την χορογραφία των χειρών του γύρω και πάνω από το βιβλίο.

Το χειροποίητο βιβλίο ως αντικείμενο έχει μια ενέργεια που πηγάζει από την "αύρα" του. Σύμφωνα με τον Walter Benjamin, η αύρα ενός έργου τέχνης είναι «η πεμπουσία όλων των στοιχείων του από τη στιγμή της δημιουργίας του που μπορούν να μεταβιβαστούν, από την υλική του διάρκεια μέχρι την ιστορική μαρτυρία που φέρει.»³⁴ Αναφέρεται στην εμπειρία της επαφής με το μοναδικό και πρωτότυπο έργο τέχνης σε πραγματικό χρόνο, σε συγκεκριμένο μέρος. Το βιβλιοδετημένο βιβλίο είναι ένα χειροποίητο έργο που έχει το δικό του ιστορικό δημιουργίας. Στα μάτια μας το βιβλιοδετημένο βιβλίο ενισχύθηκε με τις έννοιες της ιστορικότητας, της φροντίδας και της αγάπης.

Η πτυχιακή μου εργασία καταλήγει να αποτυπώνεται σε δύο βιβλία: Το θεωρητικό βιβλίο με τίτλο "Βιβλιοδεσία, Το βιβλίο ως αντικείμενο-Ο βιβλιοδέτης ως τεχνίτης" είναι ό,τι αποκόμισα από την θεωρητική μου έρευνα αλλά και από την εμπειρία μου στο εργαστήριο. Το εικαστικό βιβλίο με τίτλο "Βιβλιοδεσία, Τελετουργία κινήσεων" αποτυπώνει την δική μου οπτική στην επαφή βιβλιοδέτη και βιβλίου.

Με την θεωρητική προσέγγιση ανακάλυψα πεδία έρευνας που δεν φανταζόμουν στην αρχή. Η διαδικασία μου απέφερε ένα εύρος γνώσεων ως προς το βιβλίο - αντικείμενο. Διευρύνθηκε το πεδίο του ενδιαφέροντός της έρευνάς μου για το επάγγελμα του βιβλιοδέτη γενικότερα. Γνώρισα σε προσωπικό επίπεδο βιβλιοδέτες και ανέπτυξα φιλικές και επαγγελματικές σχέσεις με κάποιους από αυτούς. Επαναλαμβάνοντας τις κινήσεις στο πλαίσιο της αυτοπαρατήρησης βελτιστοποίησα τις τεχνικές και τον έλεγχο των χειρών μου. Παρακολουθώντας τις κινήσεις του τεχνίτη απέκτησα μια νέα προσέγγιση του γύρω κόσμου, έμαθα να παρατηρώ τις ανθρώπινες κινήσεις και εκτός εργαστηρίου, στην καθημερινότητά μου. Κατάλαβα πόσο σημαντικό είναι το επιτελεστικό μέρος της όλης διαδικασίας. Με την εργασία μου ελπίζω να διευρυνθεί η

έρευνα για τη συμμετοχή του σώματος στη βιβλιοδεσία και σε άλλα χειρωνακτικά επαγγέλματα. Η διαδικασία μου προσέφερε μια μοναδική αίσθηση ολοκλήρωσης όταν το ερευνητικό κομμάτι πήρε υλική μορφή μέσω του πρακτικού μέρους της πτυχιακής εργασίας.

Αναπόφευκτα όμως η ερευνητική διαδικασία δημιούργησε μια σειρά νέων ερωτημάτων και καινούρια πεδία έρευνας: Ποιες κινησιολογικές διαφορές υπάρχουν μεταξύ βιβλιοδετών; Πόσοι εναλλακτικοί τρόποι υπάρχουν να κρατήσει ο βιβλιοδέτης το ίδιο εργαλείο και πώς επηρεάζουν, αν επηρεάζουν την μορφή που θα πάρει το βιβλίο; Τι είδους κινήσεις κάνουν τα χέρια του χειρωνακτα σε στιγμές παύσης; Πόση αγάπη έχει λάβει ένα βιβλίο από την αρχή δημιουργίας του μέχρι την βιβλιοδεσία του και την επαφή με αναγνώστες;

Στο μέλλον θα ήθελα να δημιουργήσω μια εκδοχή της εργασίας αυτής, τέτοια ώστε να είναι προσιτή σε περισσότερους ανθρώπους καθώς και έναν εικονογραφημένο οδηγό βιβλιοδεσίας για κάποιον που θέλει να δέσει μόνος του ένα βιβλίο (DIY).

Βιβλιογραφία

1. Vallejo Irene. 2022. *Πάπυρος, η περιπέτεια του βιβλίου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, μτφρ. Ελαιοτριβιάρη. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
2. Flusser Vilem. 2006. *Η γραφή, έχει μέλλον το γράφειν;* μτφρ. Ηλιόπουλος. Αθήνα: Ποταμός.
3. Diehl, Edith. 1980. *Bookbinding: Its Background and Technique (Two Volumes Bound as One)*. New York: Dover Publications.
4. Ζερβός, Σπύρος. 2015. "Βιβλίο και βιβλιοδεσία: Υλικά και τεχνικές - Μελάνια και χρωστικές. Συντήρηση και Διατήρηση Χαρτιού, Βιβλίων και Αρχαιακού Υλικού." σελ. 65-76. Κάλλιπος: Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
5. Shi Zhixin, Sriragaraj Setlur και Venu Govindaraju. 2004. "Digital Enhancement of Palm Leaf Manuscript Images using Normalization Techniques." *International Journal on Electrical Engineering and Informatics*.
6. Chinnery, Colin. 2007. "Chinese Bookbinding." *IDP Education*. <http://idp.bl.uk/education/bookbinding/bookbinding.a4d>.
7. Γανιάρης, Ανδρέας, και Γανιάρη Φρόσω. 1983. *Βιβλιοδεσία, Τέχνη και Τεχνική*. Αθήνα: EOMMEX.
8. Lyman, Ralph. 1993. *Binding and Finishing*. Pittsburgh: Graphic Arts Technical Foundation.
9. Szirmai, J.A. 2017. "The Islamic codex." σελ. 51-61 in *The Archaeology of Medieval Bookbinding*. χ.τ.: Routledge.
10. Μπουδαλής, Γιώργος. 2004. "Οι ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις." *ΒΙΒΛΙΟΑΜΦΙΑΣΤΗΣ*, 2.
11. Θεοδώρου, Θεόδωρος. 2000. "Η ορολογία της βιβλιοδεσίας." *ΒΙΒΛΙΟΑΜΦΙΑΣΤΗΣ*, τ. Α'.

12. Γκλίνος, Αντώνης. 1995. *Τα Βιβλία και τα Αρχεία, Υγιεινή-Παθήσεις-Θεραπεία*. Αθήνα: Εκδόσεις: Οδυσσέας.
13. Vernoois, Omid. 2018. "The Role of Human Metaphors on Urban Theories and Practices." *Technischen Universitat Berlin, Berlin*.
14. Bayton Ross και Simon Maughan. 2017. *Plant Families: A Guide for Gardeners and Botanists*. χ.τ. University of Chicago Press.
15. Estes, Clarissa, Pincola. 2020. *Γυναίκες που τρέχουν με τους λύκους*. μτφρ. Παναγιανωπούλου. Αθήνα: κέλευθος.
16. Γανιάρη, Φρόσω. 1987. *Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΞΙΑΣ ΤΕΧΝΗΣ*. Αθήνα: ΕΟΜΜΕΧ.
17. Panjabi M. Manohar. 1992. "The Stabilizing System of the Spine. Part I. Function, Disfunction, Adaptation, and Enhancement." *Journal of Spinal Disorders, 5*: 383-389.
18. Μπουδαλής, Γιώργος. 2023. "Προσωπική επικοινωνία."
19. Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2004. *Λεξικό Για Το Σχολείο και Το Γραφείο*. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε.
20. Zollner, Frank. 2011. "Anthropomorphism. Towards a Social History of Proportion in Architecture." σελ. 443-456 στο *Proportions. Science, musique, peinture & architecture*. Turmhout: Brepols
21. Ackerman Diane. 2002. *Η Ιστορία των Αισθήσεων, Αφή*. Αθήνα: Εκδόσεις Περίπλους.
22. Χούλης, Κωνσταντίνος. 2000. "Πρόγραμμα Συντήρησης του Βιβλιακού Υλικού Πρόκληση και Αναμέτρηση με την Πραγματικότητα." σελ 46-56 στο *Πολιτική για τη Διατήρηση και τη Συντήρηση των Συλλογών των Βιβλιοθηκών*. Αθήνα: Εκδόσεις της Βιβλιοθήκης Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών.
23. Μπίζα, Ευαγγελία. 2023 *Ξεδιπλώνοντας*. Αθήνα: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.
24. Λαζίδου, Δήμητρα. 2013 "Η ακτινογράφηση των εικόνων με ακτίνες Χ και συμβολή της στη διάγνωση και τη συντήρηση."
25. Holm, Suzanne Marie. 2000. "Φροντίδα των χάρτινων έργων" σελ. 27-36 στο *Πολιτική για τη Διατήρηση και τη Συντήρηση των Συλλογών των Βιβλιοθηκών*. Αθήνα: Εκδόσεις της Βιβλιοθήκης Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών 3.
26. Brockmann, Terrie. 2023. "What is Linen Thread?" <https://www.homequestionsanswered.com/what-is-linen-thread.htm>.
27. χ.τ. "Κλωστοϋφαντουργικές Ίνες." *Κατάλογος Ελλήνων παραγωγών & εξαγωγέων φρούτων, λαχανικών & κτηνοτροφικών προϊόντων*. https://agrogι.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=29:κλωστοϋφαντουργικές-ίνες&catid=10&Itemid=116#google_vignette
28. Μπουντούρης, Κώστας. 2023. "Προσωπική Επικοινωνία."
29. Μπαλογιάννης Γιώργος, Αρχοντία Χατζηπαυλή και Μαρία Παπαβασιλείου. 2000. "Διάφορα είδη βιβλιοδεσίας." ΤΕΙ Αθήνας, Αθήνα.
30. Sennett, Richard. 2011. *Ο Τεχνίτης*. Θεσσαλονίκη: ΝΗΣΙΔΕΣ.
31. Flusser, Vilem. 2007. *Οι χειρονομίες*. μτφρ. Τσιφόρου. Θεσσαλονίκη: University Studio Press A.E..
32. De Decker, Kris και Melle Smets. 2017. *Could We Run Modern Society on Human Power Alone?* <https://solar.lowtechmagazine.com/2017/05/could-we-run-modern-society-on-human-power-alone/>.
33. Ανώνυμ. "What is Low-tech Magazine?" <https://solar.lowtechmagazine.com/about/what-is-low-tech-magazine/>
34. Walter, Benjamin. 1969. "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction."

Τα πρόσωπα που αναφέρθηκαν

Γανιάρης Ανδρέας και Γανιάρη Φρόσω, Βιβλιοδέτες και Συγγραφείς (πατέρας και κόρη)

Γκλίνος Αντώνιος, ΑΣΚΤ, Ινστ. Παθολογίας του Βιβλίου (Ρώμη), Συντηρητής

Ζερβός Σπύρος, Χημικός με διδακτορικό «Υλικά και Επεμβάσεις Συντήρησης», Καθηγητής ΠΑΔΑ

Ευμένης Β΄ Σωτήρ (τέλη 3ου αιώνα π.Χ. -158 π.Χ.), Ηγεμόνας της Περγάμου

Θεοδώρου Θεόδωρος, Βιβλιοδέτης, Συντηρητής, Συγγραφέας

Μιχελάκη Θάλεια, Βιβλιοδέτρια

Μπαλογιάννης Γιώργος, Βιβλιοδέτης

Μπαμπινιώτης Γεώργιος, Φιλολόγος, Γλωσσολόγος, Λεξικογράφος, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Μπίζα Ευαγγελία, Βιβλιοδέτρια και Συγγραφέας

Μπουδαλής Γεώργιος, Συντηρητής Έργων Τέχνης με Διδακτορικό στη Συντήρηση και Αρχαιολογία του Βιβλίου

Πτολεμαίος Ε΄ Επιφανής (210-180 π.Χ.), Ηγεμόνας της Αιγύπτου

Χούλης Κωνσταντίνος, ΑΣΚΤ, Καθηγητής στο Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης ΠΑΔΑ

Χρυστάκης Γεράσιμος, Βιβλιοδέτης από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου
Ackerman Diana, Αμερικανίδα ποιήτρια και δοκιμιογράφος

Benjamin Walter, Γερμανός, κριτικός της λογοτεχνίας, δοκιμιογράφος, φιλόσοφος

Chinnery Colin, Artist and Curator με έδρα το Πεκίνο

Diehl Edith, Αμερικανίδα βιβλιοδέτρια, συγγραφέας του δίτομου κλασσικού "Bookbinding. Its Background and Technique"

Estes Clarissa Pinkola, Αμερικανίδα συγγραφέας και ψυχοθεραπεύτρια.

Flusser Villem, Τσέχος φιλόσοφος, θεωρητικός της επικοινωνίας, κριτικός της τέχνης και της τεχνολογίας.

Holm Suzanne Marie, Καναδή, συντηρήτρια χάρτινων έργων (University of Quebec at Montreal)

Johnson Mark, Αμερικανός γλωσσολόγος και φιλόσοφος

Lakoff George, Αμερικανός γνωσιακός γλωσσολόγος και φιλόσοφος

Lyman Ralph, Βιβλιοδέτης και συγγραφέας

Ranjabi M. Manohar, Αμερικανός καθηγητής Ορθοπαιδικής στο Yale

Rondriguez Caballero, Βάσκος γλύπτης

Sennett Richard, Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο LSE και Ανθρωπιστικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης

Szirmai J.A., Ούγγρος γιατρός (μέχρι το 1971) και βιβλιοδέτης

Vallejo Irene, Ισπανίδα φιλόλογος, ιστορικός και συγγραφέας

Έγινε χρήση της γραμματοσειράς GFS Didot (OTD) της Εταιρείας Ελληνικών Τυπογραφικών Στοιχείων (Greek Font Society) για τους τίτλους και τους υπότιτλους και της UB Future για το κείμενο.

ଅଙ୍ଗୀକାର

